Bergensposten.

NR.1 april 2009 12. ÅRGANG

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 21. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: 7. april 2009
Forsiden: Statsarkivet "i blomsterprakt" Foto og bearbeidelse: Tom Myrvold

Mens vi venter på våren og De nye prydkirsebærtrærne er Statsarkivet omgitt av annleggsmaskiner og sperringer. Foto: Tom Myrvold

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Minneord: Ingvar Eikehaugen 4

Bjørn Davidsen: Max Manus og de andre 6

Bjørn-Arvid Bagge: Fra Ukenytt til Fram 8

Bjørn Davidsen: Tre tablåer anno 1944 17

Gunnar Lian: Fra en svunnen tid 21

Kirsten Milnes: Fontilles - Europas siste fungerende forskningssykehus for leprasyke fyller 100 år. 25

Anette Skogseth Clausen: Rapport fra brukerundersøkelse av Digitalarkivet 36

Jan Bødtker: Da Bergen hadde egne frimerker 44

Fra redaktøren:

Våren har meldt seg i Bergen. Det er en velkommen gjest! De tidligste rhododendronene er kommet i blomst, og vi venter på utplantingen av den nye allèen i Årstadveien. Hagtorn-allèen i Årstadveien har vært et landemerke i nesten hundre år. Stadige sterkere angrep av rustsopp gjorde det umulig å holde liv i de gamle trærne, og soppen gjorde det også umulig å få nye hagtorn til å overleve. I fjor ble de siste hagtornene felt. Nå venter vi spent på hvordan den nye alleen vil framstå. Til erstatning for hagtornene er det Prunus *serrulata* «Amanogawa», også kjent som Japanske kirsebærtrær, som skal pryde veien. Ved utplanting er trærne rundt 4 meter høye, og dersom de får stå i fred vil de etter hvert nå sin maksimale høyde på 7 meter.

Kirsebærtrærne under omlasting på Årstadvollen

Vi har nok en gang gleden av å sende ut et hefte av Bergensposten, og håper også dette skal finne interesserte lesere. Det forrige la vi ut på Internett julaften, og da kunne vi åtte dager senere registrere at det var lastet ned 5200 ganger! Vi setter stor pris på den utviste interessen, tilbakemeldingene, og på det faktum at vi stadig mottar nytt stoff fra aktive lesere!

Denne gangen har vi fått stoff fra Spania, der hundreårsmarkeringen for leprahospitalet i Fontilles ble gjennomført i januar, med Kirsten Milnes som deltaker, og som vår observatør. Hun har tidligere (Bergensposten 1/2007) skrevet om samarbeidet mellom lepralegene i Bergen og Fontilles i Møte mellom to verdener.

Flere av heftene i denne serien har hatt stoff fra andre Verdenskrig. Dette heftet er ikke noe unntak i så måte. Bjørn-Arvid Bagge er tilsatt ved Spesialsamlingene på Universitetsbiblioteket i Bergen, og har den siste tiden vært engasjert i arbeidet med å registrere og tilgjengeliggjøre den store samlingen av illegale aviser som UBB har. Han presenterer litt av dette materialet i sin artikkel om arbeidet med illegale aviser i Bergen i årene 1941– 1945.

Gunnar Lian vokste opp på Laksevåg, og deler med oss av sine minner fra oppveksten i en vanskelig tid under og like etter andre verdenskrig. Han har tidligere skrevet om Den 2. verdenskrig og oss på Laksevåg (Bergensposten 2/2008).

Bjørn Davidsen har vært en flittig og viktig bidragsyter til Bergensposten like fra første nummer i 1998, og han skriver denne gangen om sine refleksjoner etter å ha sett filmen om Max Manus, og i tillegg presenterer han Tre tablåer fra oktober 1944.

Anette Skogseth Clausen er rådgiver i Digitalarkivet/Statsarkivet i Bergen og har stått for gjennomføringen av en undersøkelse blant Digitalarkivets brukere. Oppslutningen fra brukerne var stor, og noen av resultatene blir presentert og kommentert her.

Jan Bødtker er journalist og forfatter - og lidenskaplig frimerkesamler og posthistoriker. I Bergensposten har han skrevet om Osbanens postale historie (2/2004), om Solvorn poståpneri (2/2008) og om Svindelsak med bypost (2/2008). I 2008 hav han ut boken «Da Bergen hadde egne frimerker». Og stoffet om Bergenspost må vel passe også i Bergensposten? Det er den første delen av boken hans som kommer på trykk i dette nummeret. Resten kommer i neste nummer, som vi regner med å sende ut mot slutten av juni.

En stor takk til Bengt Stangvik som har latt oss få bruke sine tegninger av flyene Halifax og Mosquito!

Sitter noen med stoff de kan tenke seg å la komme på trykk i Bergensposten, bør de ha sendt det til oss før 1. juni, om de vil ha det på trykk i neste nummer. Årets tredje nummer regner vi med å gjøre ferdig sist i november.

Bergen, 5. april 2009

Yngve Nedrebø

†

Ingvar Eikehaugen

Ingvar Eikehaugen døde 10. januar 2009, nesten 85 1/2 år gammel. Han var knyttet til Statsarkivet i Bergen som vaktmester i nesten en mannsalder, fra 1. september 1953 til februar 1982. Og fortsatt kan vi høste frukter av hans lidenskaplige arbeid i statsarkivets store hage, der to store ripsbusker og to stikkelsbærbusker står igjen. Plommetrærne måtte dessverre vike da vi fikk nytt magasinbygg i 1993.

Ingvar Eikehaugen ble født 22. juni 1923 på Hetland i Bjoa som sønn av gardbruker Lars Larsen Eikehaugen (1886-1940) og jordmor Gjertine Gurine Engelsdatter (1884-1968). Da Ingvar var fire år gammel flyttet familien til farsgarden Eikehaugen, bruk 4 på Innbjoa, og der vokste han opp.

Han var knapt 17 år gammel da krigen kom, men kom tidlig med i motstandsarbeid som medlem av Bjoa-gjengen.

Høsten 1944 økte Gestapo på Vestlandet både sitt aktivitetsnivå og sin brutalitet, og gjorde flere turer langs Vestlandskysten på jakt etter radiosendere og motstandsfolk.

Gestapo kom til Bjoa 11. desember 1944 på jakt etter radiosenderen de visste var der. De holdt razzia, og to gestapister tok læreren Erik S. Bjørnsen med seg om bord i skøyta som de var kommet dit med. Flere av motstandsfolk fra Bjoa var ettersøkt av Gestapo, og Ingvar Eikehaugen var blant disse. Men de var blitt advart i tide, og flyktet vestover og innover i fjellene. For å sinke forfølgerne tappet de bilene på Bjoa tomme for bensin, og de la seg i stilling ved Eikåsen, klare for kamp. Men de visste hva som hadde skjedd med lokalsamfunnet i Telavåg, og de lot være å angripe av frykt for represalier. Tyskerne gikk manngard på alle gårdene i bygda, og de resterende av familiene, kvinner og barn, var redde for å bli tatt som gisler, men tyskerne opptrådte korrekt, og ingen overgrep ble foretatt mot den øvrige befolkningen.

En kjentmann tok de ettersøkte med til en hytte inne på fjellet, og der ble flesteparten av Bjoa-gjengen samlet. Radiosenderen var med, og forbindelse med London ble opprettet og de både sendte og mottok meldinger. På denne hytta

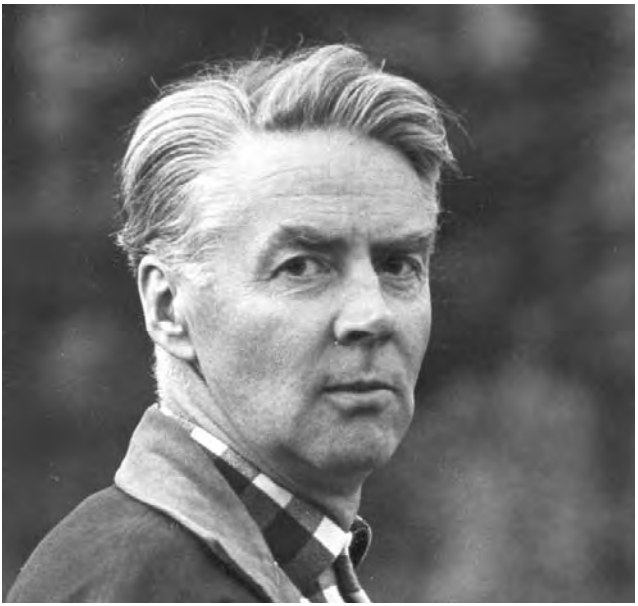

oppholdt det seg 13 mann fra 14. desember 1944 til 3. januar 1945. De hadde ammunisjon og våpen, og matforsyninger kom fra Førde og Haugesund. Alle adkomstveier til hytta ble bevoktet døgnet rundt, og man måtte være forsiktige så ikke røyk fra pipa røpet dem. Tyske fly var hele tiden på rekognoseringstokt i området.

Først var meningen at de skulle hentes ut med fly, eller komme seg bort i fjellene til Bjørn West. Men så ble det bestemt at de skulle fraktes over til England med båt fra Hillesøy. Da særmeldingen fra London kom over radioen: «Her er det land som huga meg best», visste de at de skulle hentes neste natt av ubåtjageren «Hitra». På turen over til England ga styrmann Søreide beskjed til de pårørende om at de ettersøkte var i sikkerhet.

Påkjenningene under krigen satte sine varige spor på de fleste som var med, og i 1973 meldte de seg også for Ingvar Eikehaugen, som fikk noen tunge år. Han sa opp stillingen sin som vaktmester ved Statsarkivet i Bergen i februar 1982.

Vi husker ham som en særdeles vennlig og imøtekommende mann, og han var en engasjert forsvarer av Statsarkivet. Vi lyser fred over hans minne.

Yngve Nedrebø

Bjørn Davidsen:
Max Manus og de andre

Jeg har vært på kino - for en gang skyld - og sett «Max Manus». Med alderen er jeg blitt en dårlig kino-gjenger; forrige film jeg så var visst «Skjønnheten og udyret» sammen med den yngre garde. Også denne gangen var det, og det er verd å merke seg, den yngre garde som bad om at jeg ble med.

Max Manus sine to første bøker var standardverk i bokhyllen til min krigsseilende far. Så de er forlengst lest. Dermed «kunne» jeg historiene i filmen. Den ble derfor mer en studie i skuespillerprestasjoner enn en film som gav meg ny viten om krigen. Og dersom filmprodusentene har fått anerkjennelse fra de «gjenlevende» i å gjenskape personer slik de var, er det to som må framheves som utdypende i forhold til boka: Framstillingen av den «blærete» vestkantgutten Gregers Gram - og framstillingen av «Tikken», som alle stockholmsfarere hadde et «øge» til, men som Max'en fikk. Det siste er gjengitt i minst en krigsbok. Om det var slik som i filmen, var det dyktig gjengitt - med både tankevidd og innsikt på avslepen kalfardialekt.

Som sagt er mitt forhold til Max Manus preget av min oppvekst like etter krigen - med bøkene hans nærmest som min «ABC» eller i hvert fall «DEF». Og senere selvsagt som kunde i hans firma gjennom Gunnar Wiig-Andersen, en annen SOE-agent og telegrafist.

Men livet har også gitt meg innsikt i andre sider ved krigen - som jeg etter hvert har satt noen spørsmålstegn ved. Det synes ikke alltid like populært for en som har vanket blant Linge-karer og møtt og fotografert dem i speilsalen på Bristol i Bergen sammen med SOE-sjef, den daværende verdensspeider-sjef, colonel Wilson.

Man skal liksom ikke stille spørsmål. Verden - og krigen - VAR slik de fortalte. Om det skulle dukke opp en kommunist eller to som hadde måttet gjøre drittjobbene for dem med likvideringer, var de bare å glemme. De var jo kommunister som «spionerte» mot Norge og ble dømt for det i 1950-årene.

Heller ikke er det populært å stille spørsmål ved de engelske flytoktene over Laksevåg i 1944. De bare MÅTTE komme, på grunn av ubåtene og ubåtbunkeren. Spørsmål om hvorfor og hvordan 193 Laksevåg-boere (61 av dem elever på Holen skole) - og flere til i Bergen - måtte bøte med livet, blir møtt med begrep som «nazi-propaganda».

Men det er et udiskutabelt faktum (vi sitter med bevis) at engelskmennene brukte tidsinnstilte bomber i angrepet 29. oktober 1944, utelukkende for å uskadeliggjøre hjelpemannskaper og forhindre berging av bygninger. Og de

opplysningene er ikke noe vi bare har fra tyskkontrollerte bergenske aviser (for de omtaler også slikt), men fra selveste RAF.

Hovedbudskapet mitt, når en hensetter norsk ungdom i en «Max Manus-psykose», er at det også burde vært opplyst på et eller annet vis om de «heltene» utenfor SOE som ikke ble «helter» - fordi de var politisk rødere enn Gregers Gram og Jens Christian Hauge. Likeså om de uskyldige som fikk britiske bomber i hodet, det være seg på Drammensveien i Oslo, Laksevåg (med Holen skole) eller på Vallø ved Tønsberg, for å nevne noen.

Litt balanse i regnskapet burde være mulig. For selv om det tydeliggjøres aldri så mye på Hjemmefrontmuseet at det ikke var «Oslo-gjengen» som vant krigen, sitter de fleste igjen med det inntrykk. Og da har vi et problem - særlig dersom enhver kritiker blir stemplet som nazi-propagandør. Jeg er selv blitt det - til tross for at nazi-tankegangen ligger langt fjernere fra min ideologi enn hos mange i «Oslo-gjengen».

Filmen «Max Manus» spiller på Max sine psykiske påkjenninger og hvilke problemer han fikk av den grunn. Men han var ikke alene. Ta derfor på tak, kjære minister, og sørg for at de uskyldige som måtte lide og høre og se tilsvarende det man framstiller at Max Manus var utsatt for i Finland - men i dette tilfellet i Norge - får en erstatning som plaster på såret. Det hjelper sikkert ikke, og noen krigsmedaljer for den slags finnes ikke. Men det er i det minste en honnør for at også de måtte lide, selv om det var engelske bomber de fikk rundt seg eller som falt i deres mor, far, søster, bror eller skolevenners hoder.

Halifax B.III MZ802 QB-G Galopin Gerty 424 sqn
Tegning av Bengt Stangvik

Fra *Ukenytt* til *Fram* -

en serie illegale bergenske aviser fra årene 1942 - 1945

Av Bjørn-Arvid Bagge

Innledning

> *«Passiv motstand gjennom en aktiv åndens kamp er vår vei ... Ånd har seiret over bajonetter før.»*

Sitatet er en redaksjonell kommentar til den tyske forordning om dødsstraff for illegal virksomhet, og er hentet fra et februarnummer av en navnløs illegal bergensavis fra okkupasjonstiden. Sitatet fører oss rett inn i det som er denne artikkelens tema, de illegale avisene. Denne artikkelen undersøker en serie med illegale aviser fra Bergen utgitt av Egil Helle og Viktor Nøstdal i perioden 1942 til 1945.

Bakgrunn

9. april 1940 ble Oslopressen innkalt til en konferanse hvor det ble gitt retningslinjer for hvordan pressen skulle forholde seg til okkupasjonsmakten. Pressen skulle i fremtiden bare inneholde stoff som gagnet den tyske okkupasjonsmakten eller Nasjonal Samling, og ta inn nyheter som skulle skape og lede en pro-tysk opinion i befolkningen:

> *«Den tyske øverstekommanderende retter en inntrengende appell til alle hovedredaktørers ansvarsbevissthet og venter at pressen forholder seg lojal. Han er fast besluttet på å anvende de skarpeste motforholdsregler, hvis han skulle bli skuffet i disse forventninger.»*

Da den ordinære presse slik ble underlagt den tyske okkupasjonsmakten var grobunnen lagt for en alternativ presse. Det er på denne bakgrunn en må se utviklingen av den illegale pressen. Under okkupasjonen av Norge utkom illegale aviser over hele landet. Med illegal presse menes her publikasjoner utgitt og distribuert utenfor de nazistiske myndighetenes kontroll.

Frem til 1941 var det få illegale aviser, fremdeles mottok man nyheter fra radio. Tross enkelte tilløp er det først etter tyskernes inndragelse av radioen at vi får den egentlige fremveksten av denne type aviser.

Opplagstall og utgivelseshyppighet varierte, fra flere tusen eksemplar flere ganger i uken over en årrekke, til utgivelser som besto av noen få ark (gjennomslag) med tilfeldig utgivelse. Undergrunnspressen var av varierende teknisk utforming og kvalitet. Det eksisterte håndskrevne, maskinskrevne og trykte publikasjoner side om side. Her ville man formidle nyheter og meddelelser av mange slag utenom tysk kontroll. BBC's nyheter om krigen i utlandet og politiske paroler kan være eksempler på denne type nyheter. Hovedmotivet var en hold-

Familieidyll med mørke undertoner fra krigstidens Bergen, lytting til illegal radio kunne i verste fall medføre dødsstraff for dem som ble tatt. Nærbilde av en av de vanligsteradiomodellene man lyttet til, et såkalt «Sweetheart» –apparat. (Kilder: Billedsamlingen UB Bergen/ Privat samling).

ningskamp, man ville skape *en* holdning, en samlet norsk front mot tyskerne og deres medløpere i Nasjonal Samling. Krigshistorikeren Hans Luihn regner med at det ble produsert ca. 250 illegale avistitler i perioden 1940 til -45. I det samme tidsrom ble mellom 3000 og 4000 personer som var innblandet i dette illegale arbeidet arrestert. Av dem som deltok i denne virksomheten ble mer enn 200 drept, så en kan med full rett si at avisene ble produsert, distribuert og lest med livet som innsats.

En serie illegale bergensaviser

I februar 1942 startet Egil Helle og Viktor Nøstdal en illegal avis i Bergen. De to barndomsvennene var unge menn med bakgrunn fra arbeiderbevegelsen, og ville gjøre sitt i kampen mot tyskernes okkupasjon. Disse avisene, eller riktigere, denne avisen med skiftende tittel, er en av de få som kan følges fra dens første nummer tidlig i 1942 frem til fredsdagene i mai 1945. En av hovedgrunnene til dette var at redaktørene klarte å bevare et arkiv, som inneholdt samtlige trykte aviser som utkom i krigsårene. I tillegg hadde man også flaks og unngikk de mange opprullingene av illegale aviser som rammet andre. For å villede tyskerne ble nemlig avisen utgitt under en rekke forskjellige titler. På denne måten klarte ikke okkupasjonsmakten og dens medhjelpere å se at det var *en* avisredaksjon, som utga en rekke forskjellige aviser, ikke en rekke frittstående aviser og redaksjoner.

Ideen til å starte en illegal avis fikk Helle og Nøstdal da Paal Kvamme i januar 1942 ble arrestert for produksjonen av en annen forbudt avis *Under Åket*. Helle traff gjennom kveldskolen Ellinor Nilsen, som hadde tilgang til nyhetsreferater fra London gjennom farens sekretær Einar Olsen. Dette ble avisens første nyheter. Den 19-årige

Helle skulle senere bli en profilert arbeiderbladjournalist, men var på denne tiden ansatt som bud på Bergen Trygdekasse. Sjefen hans, den kjente arbeiderpartipolitikeren Mons Lid, støttet tiltaket med 50 kroner for å skaffe avisen utstyr.

Avisenes utgivelser

Avisrekken ble som sagt innledet med *Ukenytt* med undertittelen *For frihet og sannhet*. Første nummer kom 14. februar 1942. Avisen utkom ukentlig og beholdt dette navnet frem til 27. april 1942.

Våren 1942 skiftet avisen navn til *Norges Demring*, mens undertittelen ble beholdt. Med tittelen *Norges Demring* utkom den fra 1. mai 1942 til 24. august samme år, med et opphold om sommeren. Under dette oppholdet i juli måned hadde man avtalt med Pastor Harald Grimm at han skulle gi ut en avis. Denne fikk navnet *Dag over Norge*. Man tok 3. august opp igjen utgivelsen av *Norges Demring*, som nå kom ut to ganger i uken frem til 24. august 1942. Høsten, eller nærmere bestemt 1. september 1942, begynte avisen å komme ut uten noen spesifikk tittel. Bakgrunnen for dette var det harde «klima» som begynte å utvikle seg fra tysk side når det gjaldt illegal pressevirksomhet. Dette ble ytterligere forsterket av forordningen av 12. oktober 1942 som gav dødsstraff for utgivelse av illegale aviser. Den navnløse avisen ble produsert frem til 13. juli 1943, da man tok en pause i utgivelsen. Fra 13. august 1943 begynte man å utgi avisen igjen under navnet *Mot Seir*, dette navnet beholdt den frem til vinteren 1944, da siste nummer med denne tittel ble utgitt 10. januar 1944. Man samarbeidet nå med en annen bergensavis som var meget utbredt, *Norsk vilje*, slik at de to avisene delte ukens dager mellom seg. Denne ordningen varte til Gestapo rullet opp *Norsk vilje* og arresterte utgiverne. Olav Strand, en av hovedmennene bak avisen, ble senere henrettet på Trandum. Navnet *Fram* ble tatt i bruk etter at man tok opp igjen avisproduksjonen 21. februar 1944 og dette beholdt man frem til siste nummer av avisen kom ut 7. mai 1945.

Avisproduksjon og distribusjon

I dag gir de illegale avisene et enkelt, litt fattigslig inntrykk. De er stort sett uten bilder og illustrasjoner.

Avisene var enkle trykk eller stensiler utført med en rekke former for duplisering. Her ble brukt både gjennomslagspapir, stensilering og trykking.

Avisene var i all hovedsak i A-4 format. På tross av det enkle utseendet bærer avisene preg av å ha vært lest av mange. De er tynnslitte, gjerne brettet, og har mange trekk ved seg som tyder på at de må ha gått gjennom mange hender.

Om denne serien bergenske krigsaviser, har man førstehåndsopplysninger fra «produsentene», Helle og Nøstdal, de opprinnelige utgiverne selv, om hvordan produksjonen og distribusjonen foregikk.

Produksjon av en illegal avis i bergensområdet. Avisens navn og bildets aktører er ukjente. Kilde: UB Bergens billedsamling.

Helle kan fortelle at første *Ukenytt* kom ut 14. februar 1942. Den kom ut en gang i uken, og ble i denne første tiden skrevet i helgene og distribuert natt til mandag. Den 20 år gamle Nøstdal, som senere skulle bli fylkeskultursjef i Troms, arbeidet denne tiden i Fiskerbanken. Avisene ble derfor redigert på Nøstdals kontor her, men siden, av sikkerhetshensyn, flyttet til Helles søster og svogers leilighet i Hans Tanksgate. Man brukte en skrivemaskin med syv gjennomslag til selve dupliseringen. Hver side ble skrevet inn syv ganger, dette ga et opplag på ca. 50. Hver avis inneholdt fra begynnelsen av fire A-4 sider. Avisene ble til å begynne med distribuert til pålitelige personer, offentlige kontorer og til skoler hvor man kjente pålitelige lærere.

Ut på året i 1942, kom avisprodusentene i kontakt med pastor Harald Grimm, som skaffet dem en stensilmaskin (duplikator). Redaksjonen ble nå innlosjert i en privat kjeller i Forstandersmuget, og samtidig skiftet avisen navn til *Norges Demring*. Den ble utgitt 2-3 ganger i uken og ble trykt i et opplag på 200-300. Nøstdal og broren skulle nå stå for trykkingen og Helle ha ansvaret for det redaksjonelle. Den ble distribuert om morgenen før kontorene åpnet. Man måtte snart flytte fra Forstandersmuget, og avisen hadde nå en omflakkende tilværelse. En stund ble den produsert hos sogneprest Gul-

brandsen i Marken, en tid på et legekontor i Sandviken. En kort periode forgikk produksjonen igjen i leiligheten til Helles søster inntil hennes mann ble arrestert. Alt utstyr ble da flyttet til Einar Olsen, før man 13. desember 1942 endelig fikk alt utstyret plassert i et kjellerrom i Harald Hårfagres gate. Det eneste problemet som oppsto her var at kjelleren var så kald at alt, inkludert sverten frøs. Det at trykksverten måtte tines på primus kan være noe av årsaken til at avisene fra denne tiden holdt relativt dårlig teknisk kvalitet.

I februar 1943 flyktet Einar Olsen til Sverige, dermed måtte også radioapparatet ut på en rundreise. En periode ble det oppbevart i en kjeller hvor Gestapofolk bodde i etasjene over. Deretter ble det plassert i et hemmelig rom i en vedbod i Nygårdsgaten. For å avløse Einar Olsen ble en venn av ham, den senere kjente Høyrepolitiker og ordfører i Bergen August Michelsen, tatt med på arbeidet. Han hadde eget radioapparat, noe som gjorde arbeidet lettere. Våren 1943 kom også den senere Venstreleder, enda kun 17 år gamle Gunnar Garbo med.

Samarbeidet med *Norsk Vilje* holdt også på å bli slutten på Helle og Nøstdals avisproduksjon. Egil Helle skulle møte Odd Strand 12. januar 1944, men da det oppsto forsinkelser rakk han ikke frem i tide. Hadde han det gjort, ville sannsynligvis han også blitt arrestert.

En følge av opprullingen av *Norsk Vilje* var at Helle ble oppfordret til å forlate landet. Både han og Gunnar Garbo lyktes i å flykte til Sverige, mens August Michelsen ble arrestert.

I september 1944 var Michelsen i ferd med å bli overført til en tysk konsentrasjonsleir da transportskipet han var

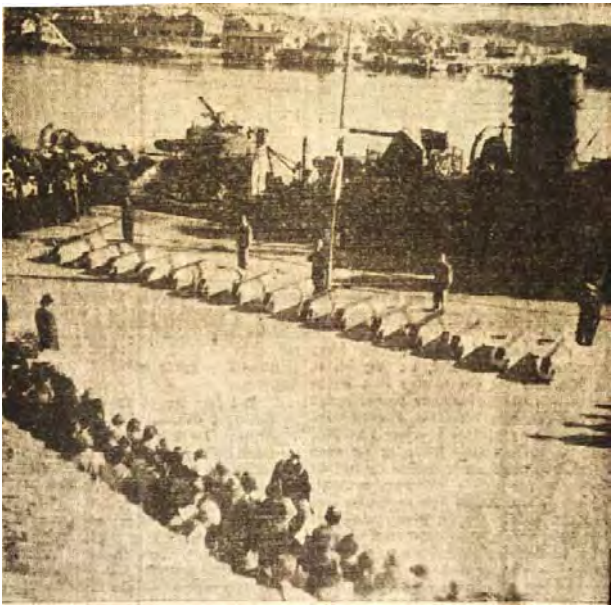

Illustrasjonen viser den svenske begravelsen av omkomne etter Westphalen –senkningen. Dette var en ulykke som rammet den illegale pressen spesielt hardt. Av de 45 døde hadde omtrent halvparten av dem tilknytning til den illegale avisproduksjonen. (Kilde: Bergens Tidende 25. mai 1945. Luihn 1999, s. 121-122)

om bord i, *Westphalen*, traff en mine. Michelsen var en av de fem som ble plukket opp og reddet av svenske båter.

På tross av store endringer i avisredaksjonen fortsatte avisene å komme ut. Fra 21. februar 1944 ble avisen trykt på Maskinistskolen i Bergen. Samtidig forandret den navn fra *Mot Seir* til *Fram*.

I juni 1944 kontaktet Egil Hiis Hauge avisen på vegne av Hjemmefronten. Ganske snart ble *Fram* hovedorgan for Vestlandsrådet som var utgått fra Hjemmefronten på Vestlandet. Nå kom blant annet Johan Johansen og Leif Wilhelmsen med som medarbeidere. Wilhelmsen, senere direktør for Universitetet i Bergen, gikk under dekknavnet «Arnesen» og representerte Rådet i avisen. Han ble nå medredaktør sammen med Victor Nøstdal. Da Hjemmefronten begynte å ta del i arbeidet med avisen, ble det slutt på at Johansen og Nøstdal hadde ansvar for distribusjonen. Dette arbeidet ble omorganisert og nå utført av en distribusjonssjef uten direkte kontakt med redaksjonen.

For å være informert om hva andre illegale aviser formidlet, var Nøstdal mottaker av en del slike. Det var ironisk nok i forbindelse med opprullingen av en av disse at tyskerne kom over hans navn på abonnementslisten. Nøstdal ble derfor arrestert i februar 1945, ikke for produksjon av, men for oppbevaring av illegale aviser. Fra Kretsfengslet gikk turen til Espeland, hvor han satt frem til freden i mai.

Selv om begge de opprinnelige hovedpersonene, Helle og Nøstdal, nå var ute

Espeland leir i første del av 1940-årene. I 1942 tok tyskerne leiren i bruk til internering. Etter krigen ble den benyttet som fangeleir for krigens tapere, bl.a. ble norske landssvikere internert her. Kilde: Billedsamlingen. UB Bergen.

av avisproduksjonen fortsatte *Fram* å komme ut. Nøstdal kan opplyse at en advokat tilsluttet Hjemmefrontens ledelse på Vestlandet nå organiserte arbeidet med nyheter og paroler.

Avisenes innhold

Ukenytt inneholdt mest nyheter fra utlandet om krigen. I tillegg hadde man som regel med et patriotisk eller oppildnende dikt. Mye av materialet var hentet fra London radio. Radionyhetene kom til å begynne med fra sekretær Einar Olsen som Nøstdal og Helle bare hadde kontakt med gjennom «mellommann» Ellinor Nilsen. Dette var viktig stoff i en radioløs tid, da tyskerne og deres medhjelpere brukte den åpne presse til sine formål. I løpet av avisenes levetid fikk redaksjonen flere innenlandske forbindelser, og de norske nyhetene fikk sin plass.

I avisens første tid var holdningsskapning viktig. Man ville hjelpe til med å holde motet og motstandsviljen oppe hos leserne. I *Ukenytt* og *Norges demring* var patriotiske dikt og redaksjonelle linjer knyttet til våre nasjonale merkedager viktige innslag. Minneord over henrettede nordmenn og kommentarer til tyskernes overgrep i Norge var også med på å markere og skape et skille mellom tyskerne og «gode nordmenn».

Da avisen i februar skiftet navn til *Fram* og et tettere samarbeid med Hjemmefronten ble innledet, var dette med på å påvirke det redaksjonelle stoffet. Man hadde nå førstehånds kunnskap om de bestemmelser som ledelsen i Hjemmefronten tok, og kunne formidle dem til leserne. Man begynte nå i større grad å stille krav til leseren. Nå fikk avisen mer form av en egentlig avis med et bredere og mer sammensatt egenprodusert materiale. *Fram* opplyser, den formaner og den advarer, dette kan en se i overskrifter som «*Gestapo arbeider - Bergen sover*».

Et element ved avisen, er måten *Fram* behandlet navngitte personer og forhold på. Uthengingen av navngitte nazister er et slikt eksempel. Økenavn, og vedkommendes svakheter ble videreformidlet. En kan regne med at dette i hvert fall hadde to hensikter, man hengte ut «svikere", og samtidig advarte man den «gode nordmann» mot potensielle angivere.

Utviklingen i avisens innhold hang som en ser sammen med utviklingen av «avisredaksjonen", men også krigens gang i Norge fikk en større plass. En viktig sak i den første tiden med tittelen *Fram*, var å bygge opp motstanden mot NS-regjeringens forsøk på å registrere årsklassene 1921-23 for arbeidstjeneste. Frykten for Arbeidstjenesten (AT) og mulighetene for at utskrevne ungdommer kunne bli satt inn i militære oppdrag på Østfronten lå bak.

Den siste tiden av krigen var det spørsmål angående avviklingen av selve krigen som opptok redaksjonen. I begynnelsen av 1945 begynte man for alvor å tenke på forberedelsene til et rettsoppgjør med landssvikerne. Man

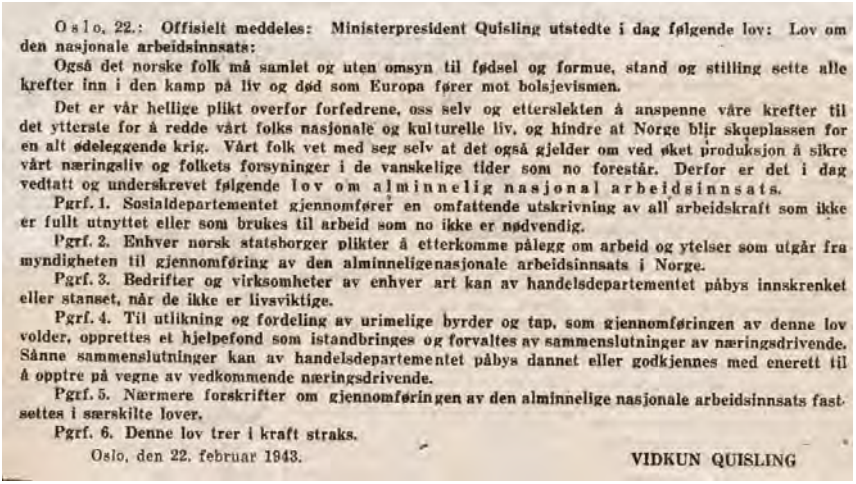

Oslo, 22.: Offisielt meddeles: Ministerpresident Quisling utstedte i dag følgende lov: Lov om den nasjonale arbeidsinnsats:

Også det norske folk må samlet og uten omsyn til fødsel og formue, stand og stilling sette alle krefter inn i den kamp på liv og død som Europa fører mot bolsjevismen.

Det er vår hellige plikt overfor forfedrene, oss selv og ettersletten å anspenne våre krefter til det ytterste for å redde vårt folks nasjonale og kulturelle liv, og hindre at Norge blir skueplassen for en alt ødeleggende krig. Vårt folk vet med seg selv at det også gjelder om ved øket produksjon å sikre vårt næringsliv og folkets forsyninger i de vanskelige tider som no forestår. Derfor er det i dag vedtatt og underskrevet følgende lov om alminnelig nasjonal arbeidsinnsats.

Pgrf. 1. Sosialdepartementet gjennomfører en omfattende utskrivning av all arbeidskraft som ikke er fullt utnyttet eller som brukes til arbeid som no ikke er nødvendig.

Pgrf. 2. Enhver norsk statsborger plikter å etterkomme pålegg om arbeid og ytelser som utgår fra myndigheten til gjennomføring av den alminneligenasjonale arbeidsinnsats i Norge.

Pgrf. 3. Bedrifter og virksomheter av enhver art kan av handelsdepartementet påbys innskrenket eller stanset, når de ikke er livsviktige.

Pgrf. 4. Til utlikning og fordeling av urimelige byrder og tap, som gjennomføringen av denne lov volder, opprettes et hjelpefond som istandbringes og forvaltes av sammenslutninger av næringsdrivende. Sånne sammenslutninger kan av handelsdepartementet påbys dannet eller godkjennes med enerett til å opptre på vegne av vedkommende næringsdrivende.

Pgrf. 5. Nærmere forskrifter om gjennomføringen av den alminnelige nasjonale arbeidsinnsats fastsettes i særskilte lover.

Pgrf. 6. Denne lov trer i kraft straks.

Oslo, den 22. februar 1943.

VIDKUN QUISLING

Illustrasjonen viser Vidkun Quislings proklamasjon av Arbeidstjenesten (AT). Hjemmefrontens paroler og deres påvirkning spilte en viktig rolle i kampen mot forsøkene på å registrere og utkalle de norske årskullene 1921-23 til denne tjenesten. (Kilde: Bergens Tidende 23. februar 1943).

holdt en relativt nøktern tone, advarte mot selvtekt, og henviste til at det var rettsvesenet som skulle forestå oppgjøret. Under lå likevel et krav om gjengjeldelse. I *Fram* 25. februar 1945 het det:

> *«... men vi skal ha et raskt og effektivt rettsoppgjør, ingen byråkratisk sendrektighet, eller sentimental overbærenhet – slik som landssvikerne håper. Enhver sviker må stå til ansvar og få sin strenge velfortjente straff – enten han er stor eller liten … »*

Det viktigste spørsmålet som meldte seg mot slutten av krigen var allikevel om tyskerne i Norge ville overgi seg eller fortsette kamphandlingene. Dette var et spørsmål av største viktighet, og så sent som i det siste nummer av avisen – 7. mai 1945 ble dette behandlet i lederen:

> *«… Kanskje ikke for noe krigførende folk er denne tiden mer spennende enn vår. Vi håper alle at det vil komme til kapitulasjon som også omfatter de tyske tropper i Norge, og at de herværende tyske befalingsmenn i en slik situasjon vil bruke den fornuft de måtte ha tilbake. Vi håper det, men idet dette skrives vet vi enda ikke om det vil gå slik. Vår plikt er derfor den samme som før: Å være beredt på at også befrielse vil måtte koste kamp, og å møte hver situasjon med ro, sindighet og offervilje.»*

Avslutning

De illegale krigsavisene ble produsert under enkle forhold. På tross av deres enkle og uanselige utseende, var de en viktig kilde til usensurerte nyheter og et nødvendig norsk supplement til den offisielle tyskdominerte norske presse under krigen.

De bergenske avisene som omtales her utviklet seg fra å være teknisk enkle gjennomslagsblader fylt med hovednyhetene fra BBC, til å bli relativt profesjonelle publikasjoner som skulle være med å forme opinionen med viktig informasjon fra krigen og Hjemmefrontens aktører. Det er nettopp her man er ved kjernen av denne type avisers betydning. Disse relativt uanselige trykksakene fikk større utbredelse og troverdighet enn de store tyskkontrollerte riksavisene, og var med å bygge opp en egen norsk opinion, en undergrunnsbevegelse som sikret et nasjonalt og regionalt samhold og enighet på tvers av klasse, regional tilhørighet og politisk overbevisning.

Litteratur

Buggeland, Tord: Illegale aviser. I: Bergens Tidende 25. januar 1969. (http://www.ub.uib no/avdeling/spes/godbit99/mai.htm lest 10/9-08).

Johansen, Per: Men - vi lever! : norsk presse gjennom krig og okkupasjon / Per Johansen. - [Oslo] : Gyldendal, 1945. - 306 s.

Luihn, Hans:
- De illegale avisene : den frie, hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen. - Oslo : Universitetsforlaget, 1960. - 291 s.

- Det fjerde våpen : den hemmelige presse i Norge 1940-1945 / Hans Luihn. - Oslo : Universitetsforlaget, c1981. - 145 s. : ill.

- Den frie hemmelige pressen i Norge under okkupasjonen 1940-45 : en fortellende bibliografi /Hans Luihn. - Oslo : Nasjonalbiblioteket, 1999. -212 s. : ill. - (Nasjonalbibliotekets skrifter ; 1)

Norge i krig : fremmedåk og frihetskamp 1940-1945 / hovedredaktør: Magne Skodvin. - Oslo : Aschehoug, 1984-1987. - 8 b. : ill. Bind 4. Nøkleby, Berit, 1939- Holdningskamp / av Berit Nøkleby. 1986. - 256 s.

Kilder:

Navnløs avis. En illegal avis utgitt 1/9-1942 - 13/7 1943. UBB Ms 1611, nr. 45.
”Fram». Illegal avis utgitt 21/2 1944 - 7/5 1945. UBB Ms 1611, nr. 17.

Helle, Egil: For frihet og sannhet: historien om en illegal avis i Bergen under krigen. Upublisert manuskript. Skrevet 2004. UBB Ms 1611.

”Mot seir». Illegal avis utgitt 13/8 1943 - 10/1 - 1944. UBB Ms 1611, nr. 43.
”Norges Demring”: 1/5 1942 - 24/8 1942. UBB Ms 1611, nr. 50.

Nøstdal, Viktor:
- Avisen som fortsatte som «Fram». Upublisert manuskript utarbeidet 11/3-2004. UBB Ms 1611.

- For frihet og sannhet. Upublisert notat pr. 31. januar 2006. UBB Ms 1611, Nr. 67.

”Ukenytt”: 14/2 1942 - 27/4 1942. UBB Ms 1611.

Bjørn Davidsen:
Tre tablåer anno 1944

Tablå 1:

PÅ VEI MOT ET MÅL

Høyt oppe på himmelen nærmer en «myggsverm» seg norskekysten - om lag 140 Lancaster og Halifax bombefly med 12 Mosquitos til støtte. De har steget opp i innmarsjhøyde - om lag 14.000 fot. I det fjerne får de øye på en liten fjelltopp, Lyderhorn. På kartet står den angitt til 396 moh. Fra byen har den alltid sperret for utsikten mot vest og utgjort selve «sukkertoppen» sør om Kvarven. Et kjent landemerke, dette ene av de syv fjell. Selv er de nå ti ganger så høyt oppe.

I det de passerer over det ytre kystlandskapet i det klare været, skimter de byen med bebyggelsen fra Bryggen og oppover fjellsiden; en britiskvennlig by med nesten hundre år lang regelmessig forbindelse over Nordsjøen til Newcastle. Byen mellom de syv fjell ligger badet i morgensolen som stiger opp over byfjellene. Men det er ikke byen som er målet.

Under dem ligger brått Alvøen. Men knapt noen av de kanadiske og engelske flymannskaper vet at det var nettopp her nede England sist tapte et slag på disse kanter mot den norske militærmakt - 16. mai 1808. For i dag er de ikke på vei mot norsk militærmakt, men de tyske besettelsesstyrker. Disse styrkene har det nå travelt med å flytte utstyr både ut av og inn i Norge; fly og landstridskrefter ut for å forsvare seg mot innvasjonen på kontinentet og russerne i nord - ubåter og andre skip inn for å sikre dem etter allierte angrep mot basene i Frankrike og Tyskland. Derfor er det ingen tyske fly denne dagen til å forsvare byen mot et angrep.

Med ett får flygerne øye på noen røde bluss som sakte daler ned i en ring noen kilometer fremme - over en nærmere strand som plutselig dukker opp: Laksevåg; målet som stifinnerne deres har angitt. Piloten holder tungen bent i munnen og kontakten med «master bomber"; han som svever over målet og forteller dem hvor de skal sikte. Navigatøren har nok å gjøre med å holde orden på kart, kurser og papirer. Og et annet sted i flyet sitter de ved bombespakene og siktet.

I flyets logg blir det notert flittig. I «HIII-431-P-MZ860» er kursen satt til 045 grader. Høyden er nå 12.500 fot og hastigheten 170 mph (ca. 80 meter i sekundet). Langt, langt under seg kan de se at de passerer over det vestligste av byens syv fjell, Lyderhorn, og så et vann, Gravdalsvannet. Klokken viser

0929.5. Det er 4. oktober 1944.

De har allerede fått ordre fra «master bomber» om å slippe bombene «on jettys». Der! Alle de 11 bombene forsvinner ut av flyets buk. To og en halv kilometer borte ligger målet, Danziger verft på Laksevågsneset. Vil de nå frem?

De styrer unna, men holder etter beste evne øye med bombene de slapp. Det er ikke så lett, for i løpet av noen minutter blander de seg med over tusen andre. Men de aner et treff. I loggen føres det inn: «At 0931 hours a big explosion developing into a large deep red fire at S.W. corner of A/P. A very good attack».

I «myggsvermen» høyt der oppe vet de ikke hva som skjer på bakken, bare at de stort sett treffer der «master bomber» vil, og at det stiger opp ild og røyk både her og der. For dem er angrepet vellykket. De har gjort jobben; bombet det de var blitt bedt om, og truffet - noe.

Tablå 2:

HVA BRAST SÅ HØYT?

Solen skinner over Laksevåg denne morgenen, onsdag 4. oktober 1944. Kl. 0800 føres det inn i loggen til Varvarslingi på Vestlandet ute på Fredriksberg: 1.014,5 millibar. Med andre ord pent vær og litt over normal barometerstand. Drittværet har gitt seg, og alt er klart for skolestart på Laksevåg.

Innover Kringsjåveien, ja, utover også, strømmer skolebarna til høstens første skoledag på Holen skole. De kommer fra fjern og nær, for Damsgård skole har tyskerne lagt beslag på. Nå må de samles på kommunens nyeste skole, rett bak den store betong-kolossen som tyskerne fortsatt holder på å bygge her nede i Nordrevågen.

Som vanlig ringes det inn til første time kl. 08.30. Solen og det fine høstværet bærer bud om bedre tider. Ute i Europa kjemper de allierte på alle fronter - og for seirer. Snart vil det tyske åket trolig være en saga blott.

Men kl. 09.05 lyder en sirene; forvarsel om flyangrep. I samlet flokk drar elevene etter sin lærer ned i skolens kjeller, for sikkerhets skyld.

Det er trangt der nede, og elevtallet er større enn det skulle være. Etter beste evne plasseres klassene i de forskjellige rommene som er til disposisjon. Noen her og noen der. To klasser blir sendt inn i rommet til Luftvernets sanitetstjeneste - det blir deres skjebne.

Kl. 09.10 går flyalarmen for alvor. Og et kvarter senere smeller de første bombene over Laksevåg. Panikken

brer seg blant ungene; noen hyler, andre roper på mor eller far - de voksne prøver å roe og trøste.

Da med ett blir alt beksvart og atskillige stemmer forstummer. En vegg blir blåst inn - og koret av skrik på den andre siden øker i styrke. Murblokker og støv svirrer i alle retninger. Nok et smell - og enda ett.

I et virvar av blod, støv og skrikende unger prøver noen voksne å beholde roen. Men katastrofen er et faktum.

Det som skildres i loggen til «HIII-431 -P-MZ860", er trolig det første treffet av Holen skole denne morgenen. Og for de som overlevde de etter hvert tre nedslagene i den sørlige delen av Holen skole, var dét som brast: 61 uskyldige og vettskremte skoleelever; 61 av Laksevåg fremtid - blåst i filler av «Bomber Harris» sine menn - sammen med 132 andre sambygdinger, store som små. Angivelig for å hindre at tyske ubåter tok livet av deres fedre eller ektefeller i konvoiene på det store hav.

Tablå 3:

VÅR ÆRE OG VÅR (AV)MAKT

Natt i konvoien. Det er 12. oktober 1944. Fra maskinen på det bergenske skipet M/S Ukjent høres tunge, men regelmessige stempelslag. De stamper seg fram på reise fra USA til England. Lasten er dyrebar; hundrevis av 1.000 punds og 500 punds bomber - beregnet på det de tror er de tyske styrker i Europa. De som deltok i lastingen, registrerte at det stod SAP og TD på dem. Det sa dem ingen ting, bare at dette fortjente de, de som sendte ubåter mot dem på havet.

Det er ikke første turen M/S Ukjent gjør over «dammen». Etter at tyskernes ubåter er blitt mindre plagsomme, har transporten av bomber til England blitt både hyppigere og lettere. Stadig færre

De Havilland Mosquito FB.VI PZ338 3P-A
Tegning av Bengt Stangvik

allierte skip er blitt senket; krigen nærmer seg åpenbart en finale. Nå gjenstår det bare å få nok bomber frem til det store seiersbålet over Tyskland.

Olsen fra Laksevåg, la oss kalle ham det, står på brovingen og skuer mot horisonten. Det lysner av dag, og England er snart i sikte. Konvoien nærmer seg havn med sin last; ingen tyske ubåter har heldigvis plaget dem på denne turen.

Da tikker det inn en melding; noen har lyttet på norsk radio. Ut over eteren fra det tysk-okkuperte Norge er det sendt et «minneprogram»: Laksevåg er bombet - Holen skole og mye annet er truffet - nesten hundre barn og hundre voksne er drept. Det ramses opp navn i fleng fra folk som vil meddele sine der ute at de har mistet en eller noen av sine kjære.

Olsen «fryser til is». Han iler inn til «gnisten».

- Hva sa du?

Der og da på broens dekk, bøyer han seg dypt på kne.

- Er det dette de bruker bombene til? Dreper våre kjære der hjemme?

EPILOG

Det er en kjensgjerning at samtlige bomber som ble sluppet over Laksevåg 4. oktober 1944, kom fra USA - brakt over Atlanterhavet på alliert kjøl: «Bombs Dropped: 114 x US 1000 lb., 1146 x US 1000 lb. SAP, 172 x US 500 lb. SAP.» (SAP = Semi-Armour Piercing). Jfr. RAF-rapport av 4.6.45.

Det er like fullt en kjensgjerning at Laksevåg hadde mange sjøfolk i uteflåten under krigen.

Det er dessuten en kjensgjerning at langt fra alle som døde på Laksevåg, døde på Holen skole; svært mange fikk bombene i hodet i sine hjem rundt om i bygda.

Det er også en kjensgjerning at svært mange av de barna som overlevde, overvar mor, far eller søsken/s - eller alles - lemlestelse og/eller død i et bomberegn vi i Norge i dag ikke kan forestille oss. La dem slippe å måtte forklare hva de i taushet har gjennomlevd av mareritt de siste 64 årene!

Jeg vet at det skal mye mindre enn en de facto teppebombing av mitt nærområde til for å få psykiske problemer. Vi trenger verken psykologer, psykiatere eller byråkrater for å konstatere slikt.

Gunnar Lian

FRA EN SVUNNEN TID

Barakken BERGEN i krig og fred

Bildet er hentet fra heftet «Rundt i Laksevåg", utgitt av Laksevåg kommunes opplysnings-komite for gjenreisingen—ca 1948. Medlemmer i komiteen: O.A. Nygårdsvik, Alf Pettersen og Per Klem Bolstad. Redigert av Johanna Bugge Olsen. Foto: L. Thunes

Tyskerne hadde et stort behov for bo- og forpleiningsteder i forbindelse med oppføring av BRUNO (ubåtbunkeren i Nordrevågen).[1] De russiske krigsfangene var forlagt på Nygårdsmyren.[2]

Ubåtmannskapene ble innkvartert på Melkeplassen (U-Stütz.Lager Prien)[3] og Herman Gransvei ("Skiftet») (U-Stütz.Lager Weddingen), og ingeniører og teknikere i Vågedalen (Werft Gemeinschaftslager II).

Ingeniører, konstruktører, teknikere var også på «Jansamarken» (Werft Gemeinschaftslager I). All byggevirksomhet var underlagt organisasjon «TODT».

(Gressmarkene nedenfor Damsgård hovedgård ble på folkemunne kalt «Jansamarken», trolig etter hoffagent Janson). Sommeren 1941 startet byggingen av brakkene, både på over-[4] og nedsiden av Kringsjåveien.

På nedsiden ble det bygget en gedigen trapp i mur (midt på bildet). Nederste

halvdel av trappen har et bredt trappeløp. Den øvre delen besto av en trapp på hver side av en halvsirkel. I oppe i halvsirkelen sto et antiluftskyts, jeg tror det var en Oerlikon (fin utsikt over Puddefjorden og utover mot, Byfjorden.)

Til side for hver av nedgangene var det postert en tysk vaktpost, med mauserkarabin M98K påsatt bajonett.

Til høyre for trappen (mot øst) ble det bygget en større spisebrakke, Kazerne «Bergen (se bildet)»,[7] med kjøkken på baksiden (sør) mot Kringsjåveien, bakeri til i kjelleren mot øst.

Mot Damsgårdselven (mot øst) var det et grisehus (grisene levde formodentlig på rester fra kjøkken og bakeri).

Hovedinngangen var mot nord (og sees så vidt, over taket på kasernen til venstre på bildet).

Spisesalen ble også brukt som forsamlingshus, med underholdning, foredrag og lignende. I den forbindelse var det laget en permanent scene på den ene veggen.

HISTORIEN :

1944 var et hungersår for mange. Matknappheten var stor.[5]

For oss med fedre internert av de rådende myndigheter, eller av andre årsaker, var det direkte nød.

På kjøkkensiden av spisebrakken gikk det en smal tretrapp ned fra Kringsjåveien.

Vi fulgte med når det var middagsservering i spisebrakken «BERGEN». Køen av barn på utsiden av kjøkkenet kunne til tider være lang. Der sto vi med våre to– eller treliters spann, i håp om at det skulle være rester til overs etter måltidet inne. Det kunne til tider gå litt hardt for seg når de såkalte «Slonkerne», gutter fra Gyldenpris («Blodbyen»), var i flertall. Alle hadde vi bare en ting i tankene MAT. De gangene vi oppnådde å få noe i spannet var det å løpe rett hjem. Maten smakte nydelig. Aller best var kjøttsuppen og tomatsuppen med makaroni (nudler), for ikke å forglemme, middagsretten; kjøtt, byggryn med sauerkraut (tysk surkål) og poteter.

En av mine tidligere klassekammerater, Odd Paulsen, kunne for kort tid siden fortelle meg at det var bakeri i kjelleren. På kjøkkensiden var det små vinduer i høyde med terrenget. Her stakk Odd inn hele overkroppen. i håp om å få fatt på et brød. Han ble oppdaget av den småvokste, utkommanderte unge norske bakeren Filip, fra Inndalen (som etter krigen sto på hender på radiomasten på Askøy). I stedet for å bli sint, fikk Odd et svart tysk brød (et såkalt «Deutsche Mik» med nummer oppe i skorpen).

Brødet smakte herlig.

FREDSTID

På grunn av bolignød[6] ble det i 1945 innredet boliger i 2. etasje. Spisesalen sto en god stund tom. Senere ble her arrangert «Leikarring» (et «fremmed-

element) for flere av guttene. Sverre J. minnes at de klatret opp for å se inn gjennom vinduene på det som foregikk. De opplevde til sin forsmedelse at en av kompisene hadde meldt seg inn.

Laksevåg Idrettslag disponerte den tidligere spisesalen, for en kort stund.

I kjelleren (mot øst) ble det installert en næringsmiddelfabrikk «Nimbus», som produserte iskrem om sommeren. Tore G. kan aldri glemme de store porsjonene med deilig «sjoftis» (softis).

Slakter Grindheim hadde egen pølseproduksjon. En av mine venner, Asbjørn Riise, bror av Olav Bernhard Riise, som omkom på Holen skole, fortalte at hans mor arbeidet på pølsefabrikken. Han fikk av og til en pølsebit. Særlig husket han den ekstra gode middagspølsen. Hver gang han sluttet skolen og gikk oppover mot fabrikken, ble han fulgt av en skotsk fårehund (en såkalt Lassie). Hunden håpet på et stykke pølse, som den også fikk).

I 1951/52 ble halve kasernen revet. Heimevernet holdt til i den gjenværende delen, til de flyttet ned i bunkeren, lenger nede på marken.

Den resterende halvdelen brant ned sommeren 1958/59.

Sverre Jørgensen minnes at de slet på mur- og betongrester som ble brukt til å jevne ut plassen, mellom grunnmursfundamentene, til fotballbane. Helge Kvale minnes at det ble spilt fotball. Senere reiste Indremisjonen opp telt og avholdt oppbyggelige møter på stedet.

Malermester Jørgensen malte et stort skilt som viste vei til forsamlingsteltet. I dag (2009) er der en liten idrettsplass på stedet.

I kasernene på oppsiden av Kringsjåveien var det forlagt tyske offiserer og utskrevne polske spesialarbeidere.[4]

De sistnevnte bar emblemer med Poland. I frigjøringsdagene heiste de opp et polsk flagg).[5]

Noen hadde penger (som «Brakkebaronene») eller før-krigsmateriell, som de kunne bytte bort.

En god del av bøndene levde stort på svartebørs og/eller landbruksvarer rekvirert av og solgt til Deutsche Wehrmacht.

Heldigvis hadde en det såkalte prispolitiet som foretok hyppige kontroller ved anløp av lokalbåter og jernbane. Disse skulle sørge for at ingenting ble solgt på svartebørs utenfor Forsyningsnemdas kontroll. Noen med større hager hadde som regel en «villagris» (en gris, skjult i et lite skur i hagen).

Andre hadde kaniner. Noen av kaninene ble «orget» («fjernet») av andre sultne sjeler.

Atter andre hadde rasjoneringskort hvor en teoretisk kunne bruke merker ved kjøp av varer.

Merkene var ypperlige som varebytteobjekter også i forbindelse med svartebørs.[6]

Kilder

http://www nuav net/ubåtbyen html

1. Sigurd Frichsen: Bilder: Laksevåg forteller s. 175
2. Kjell Fossen : Laksevågs historie bind III s. 690-694. og Sigurd Frichsen Bilder ; Laksevåg forteller s.163
3. Sigurd Frichsen m/ fl. Bilder : Vi reiste oss igjen s. 120-121, Kjell Fossen :Laksevågs historie bind III s.468-482 og Berit Nøkleby/Guri Hjeltnes : Barn under krig s 78 - 81
4. Tim Greve: Bilder :Bergen i krig ved side 129 og Anders Bjarne Fossen og Tore Grønlie : Bergen Bys Historie Bind IV s. 451
5. Stein Thowsen : Krigsårene i Bergen s. 162 – 170 og Kjell Fossen : Laksevågs historie bind III s. 468
6. Kjell Fossen : Laksevågs historie bind III s. 710 - 721
7. Laksevåg kommunes : Opplysningskomite for gjenreisingen: «rundt i Laksevåg».

Bilde (Foto: L. Thunes), med deler av Jansonmarken, bl.annet «Kazerne» Bergen

Takker for informasjonsbidrag fra:
Kjell Lygre (som også satte meg på ideen til artikkelen)
Tore Gudmundsen
Sverre Jørgensen
Odd Paulsen
Harald Mads Jacobsen
Helge Kvale
Jan Berentzen
Magne Askeland
Laksevåg kulturhistoriske forening

Kirsten Milnes

Fontilles - Europas siste fungerende forknings-sykehus for leprasyke fyller 100 år.

Stemningsbilleder og historisk tilbakeblikk som knyter an til Bergen.

Fontilles (Alicante) slik det er i dag, sett fra luften. Området ligger ca. 350 moh. Det omfatter i alt 26 bygninger. Muren er nærmere 5 km lang. Det kan skimtes at den følger eggen av fjellet øverst og gjennom skogbrynet ned mot høyre. Den er 3 meter høy og 1/2 meter bred og tok 7 år å bygge. Den sto ferdig rundt 1923.

Fontilles - Europas siste fungerende forskningssykehus for leprasyke - fyller 100 år. Jubileet sammenfaller nesten med at det er hundre år siden forberedelsene for den andre internasjonale leprakonferanse, som fant sted i Bergen i august 1909. Den var ment som en hyllest til Armauer Hansen, leprabasillens oppdager, og samtidig en hyllest over å ha fått bukt med sykdommen. Når spedalskheten var på nedadgående i Norge og øvrige land i Europa, var den på skremmende fremmarsj i Spania, som ikke fikk bukt

med sykdommen før på 1980-tallet.

To år før sykehuset åpnet - i 1907 - søkte «prosjektlederne» i Fontilles råd hos Dr. H. P. Lie ved Pleiestiftelsen i Bergen. De - 'bestyrelsen' - besto av jesuitten Carlos Ferrís og erkekatolikken og advokaten Joaquín Ballester, som forholdt seg som grå eminenser og holdt seg klokt i bakgrunnen, tatt i betraktning den økende antiklerikalisme rundt i Europa (Se Bergensposten, juli 2007). Det er fristende å tro at de lot Dr. Lie trekke slutningen at de var leger, mens de korresponderte gjennom den norske konsulen. Ballester og Ferrís var stolte, som folk flest i Spania er, og grunnen til at de tok kontakt med lille Norge, var for å legitimere prosjektet. Motstanderne var mange og sterke med forskjellige argumenter, ikke minst at det fra andre leprakolonier, som Molokai i Hawaii, hadde vist seg at smittefaren ikke minsket, men økte. Det ville være best å forvise de syke til en øde øy. Den egentlige grunnen for motsetningene - som til tider tok form av væpnet konflikt - er heller å finne i interne politiske og økonomiske stridigheter i landet. Etter den spansk-amerikanske krigen (1898) med forsmedelige tap av alle koloniene, holdt Spania seg utenfor alt engasjement når det kom til kontroll av lepra. Landet var utarmet, staten korrupt, uten den ringeste motivasjon til å støtte noe lepraprosjekt. Samtidig hersket føydale tilstander; dvs. mye av landet var fremdeles i hendene på få eiere som ikke brød seg om å gjøre noe med landet, skjønt noe av jorden var blitt omfordelt under den første republikk (1873-74). I kampen mot lepra så kirken en mulighet til gjenfødelse. Den ville overtale de velstående ved å appellere til deres gode hjerter og gavmildhet og derved få dem til å gi av sine formuer. Prestene henviste til samfunnets forfall, umoral, skjødesløshet, urenhet osv, som kom - som den dag i dag - fra den andre siden av Pyreneene. Ut av denne matrix vokste den spesifikt spanske sosialkatolisismen frem, som preget det siste tiår av 1800-tallet og de første tiår av 1900-tallet. Den var en direkte følge av Pave Leo XIII's encyclica Rerum Novarum (1891) som innførte begrepet sosialkatolisisme og pekte på kirkens sosiale oppgave. Pengegaver fra det rike skulle ikke lenger bero på gavmildhet, men være en hellig plikt. Alle hadde noe å gi, det var ikke bare penger som talte. Kirken hadde en plikt til å få bukt med fattigdommen.

Fontilles kom til å bli en av sosialkatolisismens kronjuveler i Spania: et praktverk til Guds ære, med røtter som strakk seg opp til himmelen såvel som dypt ned i jorden. Den vitenskapelige delen og omsorgen for kroppens lidelse skulle henholdsvis være i forskernes og legenes hender, mens prestene skulle ta hånd om «sjelens spedalskhet'. Hele samfunnet led av spedalskhet, og det var de troendes oppgave å se til å rense sin egen spedalske, fordervede sjel. Et retreat senter, hevet over, og strengt atskilt fra de syke, tjente til å lutre de velståendes sjeler. I dag er bygningen brukt til administrasjon, samlinger og har gjesterom når det er kurs. Fra nordisk perspektiv er det vanskelig å

Pabellón Carlos Ferrís - den største og mektigste av bygningene i Fontilles. Den sto ferdig i 1927 og var ment for spedalske menn. I dag rommer den både kvinner og menn, ca. 50 pasienter med senskader etter spedalskhet. Bildet er tatt under «familiefesten» på Fontilles på hundreårsdagen, den 17. januar 2009. (Foto: K. Milnes)

forstå at det var og fortsatt er stort sett private donasjoner (over 80%), store og små, som bidro til reisningen av det gigantiske verket som Fontilles etter hvert kom til å bli. Det var det som ble feiret.

Denne indre strukturen som består av to sammensatte, men gjensidig avhengige system, har fulgt Fontilles hele veien. Den religiøse og den medisinsk-vitenskapelige dimensjon, er igjen innbyrdes inndelt. På den ene siden er det søstrene av fransiscaner-ordenen og jesuittene, som langt fra alltid var enige med hverandre, og på den andre siden legene og forskerne og det betalte pleiepersonal, og denne oppdelingen gav stadig opphav til uoverenstemmelser, noe som munnet ut i borgerkrigens dramatiske hendelser. Prestene ble avsatt allerede i 1931, da den andre republikk tok over, og nonnene fulgte frivillig samme året. Samtlige ble gjeninnsatt under Francos regime, men fikk lite støtte fra det hold. Det bemerkelsesverdige er at, tross borgerkrig og tross store meningsforskjeller, har Fontilles fungert i 100 år. Det har funnet sted flere større markeringer, og noen mindre, alle til-

synelatende uavhengige fra hverandre, men innbyrdes sammenvevd, hvilket gjenspeilet seg i temaene:

En dokumentarfilm, med bidrag fra Bergen, og flere opptak på spansk TV.

En religiøs markering. «Familiefest i Fontilles» - noen nordmenn innbudt.

Internasjonalt forskningssymposium, med deltakelse fra Bergen.

Presentasjon av boken om Franciscanersøstrene i Fontilles.

Åpning av vandreutstilling i Valencia - selvfølgelig også med bilder av Armauer Hansen, Danielsen og laboratoriet.

Den «offisielle» boken om Fontilles historie forventes i bokhandelen i april.

Dokumentarfilmen

Premieren på dokumentarfilmen, «Detrás de la Piel» («Under huden») fant sted i desember. Tilskueren blir tatt til Bergen og får se statuen av Armauer Hansen, så Pleiestiftelsen, lepraarkivet og registeret, og lepramuseet, med henholdsvis museumsdirektør Grethe Eilertsen, professor Lorentz M. Irgens, og statsarkivar Yngve Nedrebø som «guider». Filmen ble vist under tilstedeværelse av erkebiskopen av landet Valencia, (kardinalen hadde unnskyldt seg), presidenten for samme region og flere politikere. Hver hadde en lang innledning; det var med andre ord en viktig markering med stor mediedekning. Samtlige understreket at for hundre år siden, den 17. januar ankom de første 8 leprapasientene til Fontilles. Etter hvert kom tusener for å leve og dø her. De første kom sammen med tre nonner av fransiskanerordenen og en prest, og følget kom neppe fulgt av basuner og trompeter opp den ulendte dalen som under feiringen i år.

Gjennom årene har det vært 116 nonner og i alt 2000 volontører som har dannet ryggraden i virksomheten med sitt ubetalte, frivillige arbeid. I begynnelsen var én lege, Faustino Barberá, utpekt til å komme regelmessig på inspeksjon. Spania, som ikke hadde noen offisiell representant ved den første leprakonferanse i Berlin i 1897, fulgte ingen retningslinjer for isolering slik det var blitt foreslått. Isolasjon og innleggelse av leprasyke ble aldri påbudt ved lov i Spania, hvilket skiller landet fra den vestlige verden forøvrig. I 1896 publiserte Zuriaga, en lege fra Valencia - i begynnelsen en ensom svale - den første oversikt over de 2000 (!) leprasyke bare i regionen. De bodde for det meste ensomme og utstøtt i huler eller forlatte hus i fjellene, der de levde av druer, johannesfrukt og mandler som vokste i skråningene og kanskje noen barmhjertige sjeler satte ut mat til dem. Den spanske stat stakk hodet i sanden, mens leger, fulgt av utenlandske handelsfolk - de engelske som handlet med muscateldruer og de norske som handlet med tørrfisk sydover og appelsiner nordover, begynte å få panikk innfor en mulig pandemi. Det skulle ta tid i Spania før spedalskhet ble sett på som en medisinsk, og ikke en bibelsk, sykdom. Det var og ble opp

til de religiøse ordner å ta opp hansken. Selv i dag er alle, uavhengig av parti, enige om at ingenting ville ha blitt gjort hvis ikke kirken og de religiøse ordener hadde foretatt seg noe. At Jesuittene tok fatt i det økonomiske og administrative, var et spørsmål om å være på rette sted til rette tid. De er kjent for å ville ha makt og beholde den, men ingen kan ta fra dem evnen som administratorer, med kontakter i alle maktens korridorer, og de får ofte til det de har satt seg fore.

I februar 1909 skrev Dr. Lie til Fontilles. Han spurte om det var mulig for dem å sende en representant til konferansen som skulle finne sted i Bergen. Lite kjente han til den avsidesliggende dalen! Her hadde de knapt nok penger til mat og bandasjer. Zuriaga, som kjente til Fontilles, hadde ikke anledning til å reise, men sendte en artikkel som kom ut i tidsskriftet Lepra. Dermatologen Tello fra Madrid, som aldri hadde satt sin fot i Fontilles, reiste til konferansen som offentlig representant. Den dag i dag reiser sjelden noen fra Fontilles til verdenskonferanser, kanskje en representant som er med i styret. Som en 80% selvbærende stiftelse, har de rett og slett ikke råd til det. Det er ikke overdrevet å si at når det kommer til lepra, befinner Spania seg i mange henseender der Norge var for 100 år siden. I dag er det «bare» 50 eksleprapasienter i Fontilles. Dvs. at de er «negative», ikke smittefarlige. Videre blir ca. 200 behandlet ambulant, hvilket kan innebære et opphold på opp til noen måneder. I tillegg til disse kommer ca. 20 - 30 nyregistrerte tilfeller årlig som stort sett behandles ambulant. Den.illegal immigrasjon gjør det usikkert hvor mange uregistrerte tilfeller som går omkring. Det sies i Fontilles, med en viss galgenhumor, at skal du være sikker på ikke å få lepra, må du komme innenfor muren, det er utenfor du blir smittet.

Filmen avsluttet med å vise noe av deres arbeid ute i verden, med spennende innslag fra Brasil, som god illustrasjon på hvor vanskelig diagnosen og overvåking av medisinering er.

Den religiøse markering, den 17. januar 2009

Den religiøse markering fant sted på selve hundreårsdagen, 17. januar, San Antonio. Det var en inkluderende fest; alle som hadde en tilknytning til Fontilles var innbudt og fikk ta med et antall gjester. Det var en markering der beboerne var hovedpersonene. På tross av relativ kulde, ble det en jovial og varm mottakelse, med i alt 1000 gjester som alle fikk noe å drikke og spise, inklusive varm buljong til sist. Jeg bad med noen norske gjester. Høytideligheten begynte med avdukning av en minneplate, fulgt av en messe i en fullstappet kirke, i nærvær av presidenten for Valencia-regionen og flere festkledde offisielle personer. Det lyktes å få flere nordmenn med. Det første de spurte var: «hvor er programmet»? Programmet var blitt forandret hver dag, så jeg sa bare at vi fikk se. Den som følger noen messer eller

Messen i Fontilles på hundreårsdagen, den 17 januar2009. I dag brukes kirken kun ved spesielle anledninger - de fleste pasienter er for svake til å komme og det er for dyrt å varme opp om vinteren. Oppe ved alteret befinner jesuittene seg. De hadde forflyttet seg fra hertugpalasset i Gandía. hvor de bor i anledning dagen. Nederst til høyre er den offisielle historikeren for Fontilles, prof. Comes. (Foto: K. Milnes)

høytideligheter som bryllup eller begravelse i Spania, forstår hva kirkeklokker opprinnelig tjente til; høytideligheten begynner når de kimer. Det var ikke plass til alle, dørene sto på vidt gap, og til tider var det en kakofoni der stemmene fra massen utenfor blandet seg med korsang og prestenes messing. Intetanende, deltok nordmennene i en unik messe, noe de aldri vil få oppleve i Norge, den var nemlig presidert over av fire og tyve jesuitter!

De fant det interessant, kanskje litt fremmed, med alle disse menneskene som delvis sto i klynger og pratet, uten hastverk med å komme seg inn i kirken, der det hele skulle begynne med messe og korsang. Mange ekspasienter, som bor utenfor Fontilles, og tidligere volontører var også kommet. Alle samlet seg blant gjester, politikere, leger, prester, også de som til vanlig ikke kommer så godt ut av det med hverandre. Kameraer flimret over alt.

Det er umulig å sammenligne forholdene i Spania med Norge. Det dreier seg

om en helt annen tidsepoke og tidsånd når det gjelder leprasyke i Norge. Visst var de stigmatiserte i Norge, der de i begynnelsen også ble tatt hånd om av prester. Likevel er det vanskelig å finne vitnesbyrd om noen som ønsket å brolegge sin vei til himmelen ved å kysse de spedalskes sår, slik det fremdeles er i Spania blant noen. Armauer Hansen skal i sin tid ha sagt, med en viss stolthet, at i Norge var det ikke mulig for en leprasyk å finne en tjener; han mente vel at folk hadde lært å beskytte seg mot smitte. Tilblivelsen av Fontilles må sees i lyset av spansk katolisisme, der realisme ikke står i motsetning til de uforståelige mysterier der det makabre ofte får fritt spillerom. Først og fremst var lepra et fattigdomsproblem, og det var de rikes plikt, de som hadde «lepra i sjelen» å ta hånd om Guds fattige små som hadde lepra i kroppen. Heldigvis er spedalskheten nesten forsvunnet i Spania, men synet er til stor del det samme den dag i dag og minner om "De Fattige Christi Lemmer» i St. Jørgens hospital for over hundre år siden. Under det nedre billedet i altertavlen i St. Jørgen står følgende tekst: «*Mit Syndeopffer Jesu Blod, Jeg her ved Herrens Altarfod, til lægedom vil samle op, for min spedalske Siel og Krop.» (1)*

På tross av rådende antiklerikalisme, holdes det fortsatt tre messer daglig i Fontilles. Festene har mistet noe av sin pomp og prakt. Det skyldes at de fleste av de rundt 50 helbredede pasientene som fortsatt bor der, er svært gamle. De kom for sent til å bli helbrede for sine skader. Nonnene, volontørene og prestene begynner også å dra på årene. Noen har vært i Fontilles i over 60 år! De har ferske minner om å ha hørt om begynnelsen, og det er et ekko fra en annen verden når de begynner å fortelle, uten sentimentalitet, hvor knyttet de er til alle de har pleiet gjennom årene, som søsken. Sentimentalitet utgår mest fra de som kommer på hastig besøk. Det kan være fristende å være enig med kritiske røster som uttrykker skepsis og insisterer at de religiøse ordner har bidratt til å holde det bibelske stigma i live. Men det skal ikke lange samtalen til rundt temaet lepra, før selv de mest garvede kvier seg for tanken for å omgås selv de helbredede som ikke viser noen tegn til sykdommen. Jesuittene kan neppe klandres for dagens stigma. På grunn av fattigdom og politiske forhold, kom den endelige helbredelse av lepra først på 1980-tallet til Spania, flere tiår etter resten av den vestlige verden.

Etter messen geleidet flere kelnere mengden mot de dukede bordene på den andre siden av området. Et engelsk par på vandring, hadde forvillet seg innenfor murene og trodde de så syner. Her var det skarer av vinterkledde mennesker omgitt av nonner og prester blant store bord med fine hvite duker, vinflasker og masse mat og mediefolk. Drømte de?

Forfatteren til historien om Fontilles (som kommer ut i april), prof. Comes, kom plutselig opp til meg og før jeg visste ordet av det var jeg introdusert til både den ene og den andre høye person som Cristina fra Bergen! -

Hansens fødeby (det var en stor ære å få være bergenser for en dag!). I den runden kom jesuittenes ordensgeneral smilende og utvekslet noen vennlige ord. Plutselig datt det ut av meg: «Kanskje De ikke ville være så vennlige hvis De visste at i Norge har man fryktet jesuitter vel så meget som de spedalske...» «Men det finnes jo ingen jesuitter i Norge....?» «Nei, nettopp, de dro alle til Sverige!» Han lo godt. Det var kaldt, men det ble glemt av de tilstedeværende som bare gikk rundt og pratet og hilste, og skålte. For mange var det gjensyn etter mange år. De utenlandske gjestene opplevde seg mest som tilskuere på nært hold, skjønt de norske fikk oppleve flere «bergenske høydepunkt». Midt i kulden ble det en minneverdig fest som varte til det ble mørkt.

Jeg hadde god anledning til å snakke med en god bekjent, Miguel Angel Lopez-Egea. Han var kommet for første gang til Fontilles og følte dette var som en pilegrimsferd. Hans historie forteller hvorfor og beskriver litt av det som dannet ryggraden i «sosial-katolisismen»:

«Jeg har aldri vært her, men jeg har hørt om Fontilles hele mitt liv. Min far snakket om det titt og stadig, om de stakkars spedalske. Jeg skjenket det ikke så mye tanke, men dette overgår alle mine forventninger, disse monumentale bygningene, og å tenke seg at her fantes det ikke en vei. Og det er utrolig å møte så mange hyggelige mennesker! Jeg var faktisk litt skeptisk, hvordan dette liksom skulle bli en familiær sammenkomst. Jeg husker jo godt at min far samlet penger til Fontilles, han var ansvarlig for en sirkel i Sueca, nær Valencia. Min far var en kjent fotograf, og gjennom arbeidet ble han sikkert kjent med innflytelsesrike mennesker, som han fikk overtalt til å donere til Fontilles. Hver gang han hadde samlet noen millioner pesetas - en formue den gangen -, dro han opp med en tjukk konvolutt. Jeg får nesten tårer i øynene når jeg tenker på alle som har samlet inn på samme måte som ham og dradd opp helt hit. Den gangen var jo det en dagsreise, minst. Jeg lurer på hvorfor jeg aldri har vært her .... jeg tror ikke jeg var redd. Og jeg hadde jo ingen anelse om omfanget av dette stedet ..... og muren; det er jo reneste kinesiske muren! Det må da koste millioner bare å holde det gående. Jeg skjønner hva du mener når du sier man må se det og oppleve det. Ja, dette har virkelig vært en pilegrimsreise for meg; ganske overveldende. Jeg trodde jeg kom hit for å ære min far, men jeg forstår at jeg har gjort det for meg selv også. Jeg har tatt med en stor bok som min far gav ut med sine fotografier og tekst av hele Valencia-regionen. Jeg vil så gjerne forære den til biblioteket. Det tror jeg min far ville ha gjort. Kan vi finne en passende person å gi den til?»

Vi finner Antonio Guillén, jesuittpater og direktør i Fontilles. De utveksler høflige kommentarer, og Miguel Angel forteller om sin far og spør om han får gi boken som han så overrekker til en begeistret mottager.

Det har vært en lang dag og vi tar avskjed mens festen enda er på det beste.

Internasjonalt symposium

Fra 27. - 31. januar 2009 fant et internasjonale symposium sted i Valencia i anledning av jubileet. Det begynte med et panel som omfattet historie. Innledningsvis snakket historikeren Comes, forfatter av historien om Fontilles som sosialkatolisismens prosjekt generelt og Fontilles i særdeleshet, og la stor vekt på de karitative og religiøse aspekter i lepraens bekjempelse. Deretter presenterte professor Lorentz M. Irgens historien om lepraens bekjempelse i Norge, om lepraregisteret og lover angående isolering og tvangsinnleggelse. Innleggene stod i sterk kontrast til hverandre og viste vidt forskjellige tilnærmelser til spedalskheten. Det hersket liten tvil om hvem som representerte den vitenskapelige tilnærmingen. Jeg undret om isolering i Norge ble oppfattet slik isolering sannsynligvis forløp i, nemlig til stor del på en svært human måte, eller om vekket det skrekk, slik jeg har opplevd i samtaler. Isolering i Spania maner

Miguel Angel Lopez Egea overrekker farens bok med bilder av Valencia-regionen til Antonio Guillén, S.J., direktøren i Fontilles. Det ble et hjertelig møte, og til Miguel Angels glede hadde Antonio kjennskap til faren. (Foto: K. Milnes)

frem bilder av mørke, fuktige rom, et lite vindu med jernstenger, ensomhet, sult. På 1800-tallet ville St. Jørgen ha fremstått som et gedigent hotell, for ikke å snakke om Pleiestiftelsen og Lungegårdshospitalet i dag i Spania. Registrering av alle slag er en relativ sak i Spania. Mennesker som viser seg å ha lepra og har råd til privat behandling, blir ikke registrert, heller ikke er det kontroll på immigrantene (så gigantiske tall at myndighetene forholder seg temmelig tause). De førstnevnte får behandling og blir kurert, de sistnevnte stiller samfunnet overfor uante problemer. Moderator var professor Josep Barona, som tidligere hadde besøkt Bergen; forståelig nok hadde han vanskeligheter med å knytte tråder og få i stand en diskusjon.

Avslutningsvis viste Barona stolt frem boken Leprosy (Lepra) gitt ut av Statsarkivet i Bergen. Flere syntes det burde ha vært til salgs der. Den inneholder nemlig mange tidlige bilder fra Fontilles, slik det så ut for 100 år siden! I Fontilles ble de oppmerksom på bildene via Bergen! Man blir ikke profet i sitt eget land!

Resten av symposiet var basert på studier innen molekylærbiologi, som til dels utgikk fra forskning i Fontilles, 'genotyping', nevrologi, immunologi, og diskusjoner om fremtidig forskning.

Prof. Barona t.v. i samtale med prof. Irgens under paneldebatten under den internasjonale symposium over leprologi som fant sted den 28. januar 2009 i Valencia. (Foto: K. Milnes)

En bergenser vil møte gamle kjente like etter inngangen til utstillingen som for tiden finner sted i Valencia, og skal vandre rundt i flere store byer. (Foto: K. Milnes)

Presentasjon av boken om Franciscanerordenens søstre i Fontilles

Boken, som har fått ufortjent lite oppmerksomhet, er en veldokumentert nøktern, klar og usentimental beskrivelse skrevet av Purificación Simón Perla, HFI (søster av franciscanerordenen), som er historiker og arkivar. Den ble presentert i all stillhet i søstrenes kloster i Valencia.

Åpningen av vandreutstillingen

Åpningen av utstillingen, der Armauer Hansen og Danielsen inntar en selvfølgelig plass markerte avlutningen på de første og største begivenhetene i hundreårsmarkeringen, som kommer til å etterfølges av mange markeringer under årets løp.

Dersom noen befinner seg i Alicante-regionen, er alle besøkende velkomen på området rund Fontilles; kirkegården er et besøk verdt, omgivelsene og anlegget usedvanlig vakkert og baren er åpen for alle....

Rapport fra brukerundersøkelse av Digitalarkivet

Av Anette Skogseth Clausen, rådgiver Digitalarkivet/Statsarkivet i Bergen

I mars gjennomførte vi en brukerundersøkelse av Digitalarkivet. Responsen var overveldende! Fra 2. mars til 18. mars kom det inn 1841 svar med over hundre sider kommentarer til sammen. I undersøkelsen ønsket vi å få rede på hva brukerne synes om Digitalarkivet og de ulike tjenestene en finner på nettsidene. Vi ønsket også å få en oversikt over de som sender inn databaser og annet til Digitalarkivet/Digitalpensjonatet, og hvordan bidragsyterne vurderte Digitalpensjonatet. Det var ikke rom for en større undersøkelse av brukerne i denne omgang, så vi nøyde oss med å få kartlagt geografisk og aldersmessig spredning. Statistikken gir klar tale og det er også kommet inn mange gode innspill i kommentarene. Dette gir et godt grunnlag for det videre arbeidet med Digitalarkivet både med hensyn til tjenestene, brukergrensesnitt/utseende og administrasjon/daglig drift. Vi retter derfor en stor takk til alle som deltok i undersøkelsen.

I det følgende skal vi presentere noen av resultatene. Det vil ikke være rom for å vise statistikken for hele undersøkelsen her. En fullstendig rapport uten kommentarer er lagt ut på nett: http://da2.uib no/brukarundersok2009.pdf

Vurdering av hele undersøkelsen

Det kom inn 1841 besvarte undersøkelser, men ikke alle 1841 har svart på alle spørsmålene. 20 av de 1841 er ansatt i Arkivverket. Med unntak av Nord-Norge hvor det var relativt liten deltakelse, fordelte svarene seg omtrent etter befolkningsfordelingen i fylkene:

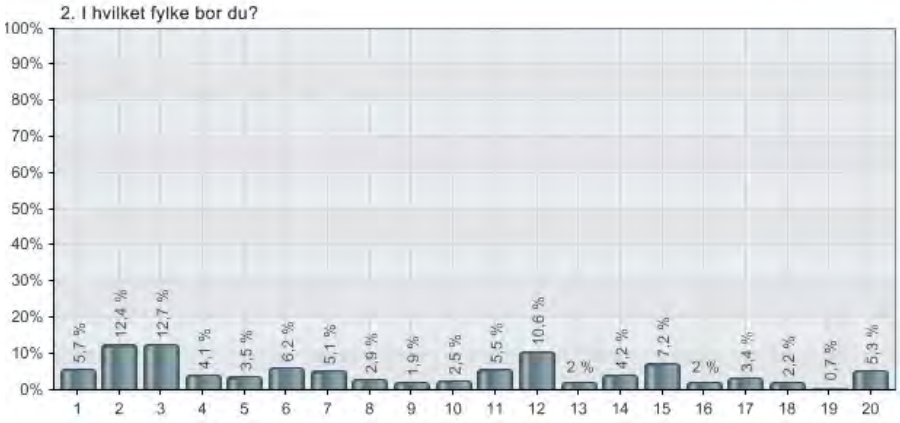

	Alternativer	Prosent	Verdi
	Østfold	5,7 %	104
2	Oslo	12,4 %	225
	Akershus	12,7 %	231
4	Hedmark	4,1 %	75
5	Oppland	3,5 %	64
6	Buskerud	6,2 %	113
7	Vestfold	5,1 %	92
8	Telemark	2,9 %	52
9	Aust-Agder	1,9 %	34
10	Vest-Agder	2,5 %	46
11	Rogaland	5,5 %	100
12	Hordaland	10,6 %	193
13	Sogn og Fjordane	2,0 %	36
14	Møre og Romsdal	4,2 %	77
15	Sør-Trøndelag	7,2 %	130
16	Nord-Trøndelag	2,0 %	36
17	Nordland	3,4 %	62
18	Troms	2,2 %	40
19	Finnmark	0,7 %	12
20	Jeg bor ikke i Norge	5,3 %	96
Total		1818	

Vi ser også at 5,3 % oppholder seg utenfor Norge. Etter kommentarene å dømme, er det noen besvarelser fra Sverige og noen engelsktalende. Vi har tenkt å gjennomføre en egen brukerundersøkelse for de som ikke leser norsk, og hadde derfor ikke laget en engelsk versjon av denne undersøkelsen. Det er gledelig at Digitalarkivet når brukerne jevnt over i hele landet. Vi ser at vi kunne fått med oss Nord-Norge mer, men der er det kanskje Registreringssentralen for historiske data (RHD) som er foretrukket?

Aldersmessig kom ikke fordelingen som noen overraskelse med over 60 % i alderen 46-67 år. 16,2 % var over 67 år, mens det kun var 3,5 % mellom 18-30. Og bare 0,3 % var under 18 år. Vi vet at skoleungdom bruker Digitalarkivet innimellom i forbindelse med skoleprosjekter, men de vil nok ikke være innom på en jevnlig basis som andre aldersgrupper og dermed få med seg brukerundersøkelsen. Vi håper å få øket andelen 18-30-åringer etter hvert, når vi i videreutviklingen av tjenestene skal rette oss mer mot studenter og forskere.

Svarene var for det meste fra faste brukere i Digitalarkivet. Kun litt over 2 % oppgir at de sjelden eller aldri er innom nettstedet, mens over 1600 personer av de 1841 er innom Digi-

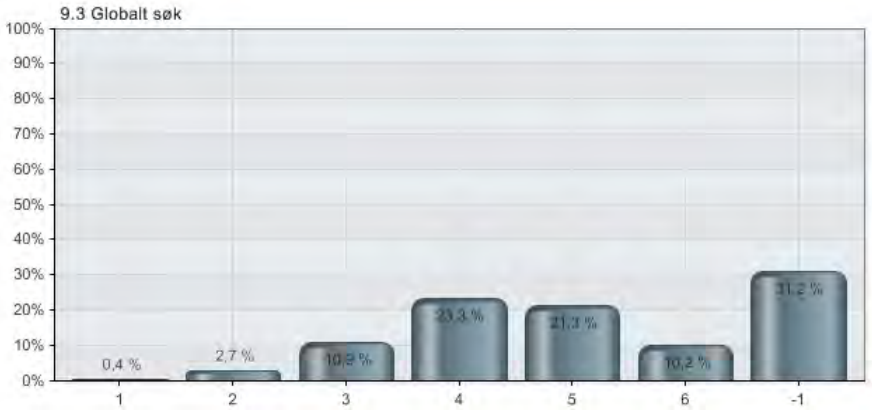

	Alternativer	Prosent	Verdi
1	Svært dårlig 1	0,4 %	6
2	2	2,7 %	45
3	3	10,9 %	183
4	4	23,3 %	391
5	5	21,3 %	358
6	Svært god 6	10,2 %	172
-1	Vet ikke	31,2 %	524
Total		1679	

talarkivet ukentlig eller daglig.

De bruker de skannede kirkebøker mest, men søking i databasene kommer som en god nummer to. I vurderingen av disse tjenestene, ser vi også at over 80 % er fornøyd og svært fornøyd med skannede kirkebøker, mens databasene får rett under 70 % fornøyde/svært fornøyde brukere. Det mer urovekkende er alle «vet ikke»-svarene i vurderingen av det Globale søket.

Dette kan tyde på at bruken av tjenesten ikke er utbredt nok eller at brukerne ikke vet hvordan de skal ta det i bruk. Her har vi en utfordring for å få økt kunnskap en om tjenesten og øke bruken av den. Det er også flere som kommenterer at de ikke har full oversikt over alt Digitalarkivet tilbyr, eller at de kun bruker en liten del av tjenestene.

Vurderingen av debattforaene var også litt mer lunken og også her var en tredjedel «vet ikke»-svar (32, 3 %). Vi tolker dette som at over 30 % ikke deltar eller følger med i debattene. Her må vi forsøke å få flyttet flere brukere over til debattforaene. Det vil være til stor hjelp for oss om flere leste spørsmål og svar i Arkivforumet og foraene for skannede kirkebøker og tingslysingsdokumenter, for der blir det annonsert testløsninger, der besvares spørsmål om feil eller mangler i tjenestene, osv. Her kan det være mye verdifull informasjon å hente. I kommentarene i undersøkelsen kan vi lese at det er mange som ønsker bedre søkemuligheter, sortering og gruppering i Brukarforumet, samtidig som noen etterlyser større kontroll og mer synlighet fra debattredaktøren/moderatoren. Her ser vi forbedringsmuligheter som vi vil gripe fatt i, noe kan gjøres umiddelbart, andre ting må vi få tid til å behandle og finne løsninger for. All den tid vi har åpne diskusjonsgrupper uten forhåndsgodkjenning, er det vanskelig å skulle være til stede og moderere hele tiden. Vi har ikke 24-timers vakt, men debattene overvåkes hver dag, også i helgene, men med over 100.000 innlegg i året, sier det seg selv at det er ikke alt en får med seg. Som denne undersøkelsen viser, har vi med en voksen brukergruppe å gjøre, og vi tar derfor utgangspunkt i at debattantene følger de regler vi har satt for deltakelse i diskusjonene. Når/hvis dette brytes, vet vi også at andre debattanter er rask til å si ifra. Når det er sagt, vi skal se på alternative løsninger for større kontroll over debattinnleggene, men vi ønsker ikke ende opp med en situasjon hvor alle innlegg må forhåndsgodkjennes. Det er ingen tjent med.

Det er likevel ingen tvil om at brukerne er fornøyd med Digitalarkivet, når 1062 personer sier seg svært fornøyd og 689 er fornøyd. Det var 19 stykker

misfornøyde/svært misfornøyde og rapporten om dem kommer vi tilbake til.

Det er svært gledelig at så mange som 87 % bruker Databaseveljaren som inngang til databasene. Det er også svært gledelig at en del benytter seg av Same områdemuligheten og Siste 100. Det var overraskende mange som brukte Digitalpensjonatet som inngang (29,9 %). Dette bekrefter en mistanke vi har hatt om at mange ikke er klar over at databaser i Digitalpensjonatet er fullt tilgjengelig i Digitalarkivet gjennom de vanlige inngangene i Databaseveljaren og Siste 100. Her ser vi at vi må foreta grep for at dette skal bli tydeligere. Som flere nok har oppdaget, er ikke det ikke lett å finne fram til en spesifikk database eller område hvis en går inn via Digitalpensjonatet. Dette er ment å være en presentasjon av gjestene, med en ren utlisting av hva den/de har bidratt med. Veien inn til databasene bør være sortering-og søkemulighetene Databaseveljaren gir.

Vurdering av svar fra de misfornøyde

Av de 1841 var 19 misfornøyde/svært misfornøyde, hvorav en som hadde tastet feil og skulle være svært fornøyd. Av disse 19 ville 14 anbefale Digitalarkivet videre, mens to ikke ville anbefale, og tre svarte ”vet ikke” – så fullt så misfornøyde er ikke de misfornøyde likevel. De misfornøyde var også hyppige

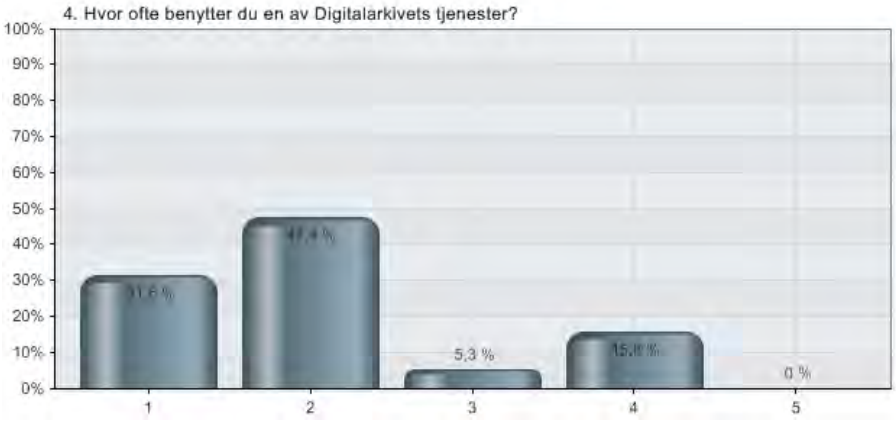

brukere:

40 % av dem som benytter tjenesten ofte (alt 1 og 2 i tabellen ovenfor), har så svart at de tilbrakte 11-30 min sist de var innom, og over 25% brukte mer enn en time. Så det er noen aktive brukere som har uttrykt sin misnøye.

	Alternativer	Prosent	Verdi
1	En eller flere ganger om dagen	31,6 %	6
2	Ukentlig	47,4 %	9
3	Månedlig	5,3 %	1
4	Svært sjelden	15,8 %	3
5	Aldri	0,0 %	0
Total			19

Over 80 % i denne gruppen bruker mest tid på skannede kirkebøker og databaser. Skannede kirkebøker blir også vurdert veldig høyt (38,9 % svært god), mens det er like mange fornøyde som misfornøyde databasebrukere.

9.2 Hvordan vil du vurdere disse tjenestene hos Digitalarkivet - Søking i databaser

Det globale søket er det svært blandede meninger om. Fire av dem bruker det ikke, og ellers tas hele vurderingsskalaen i bruk jevnt fordelt for de 11 resterende

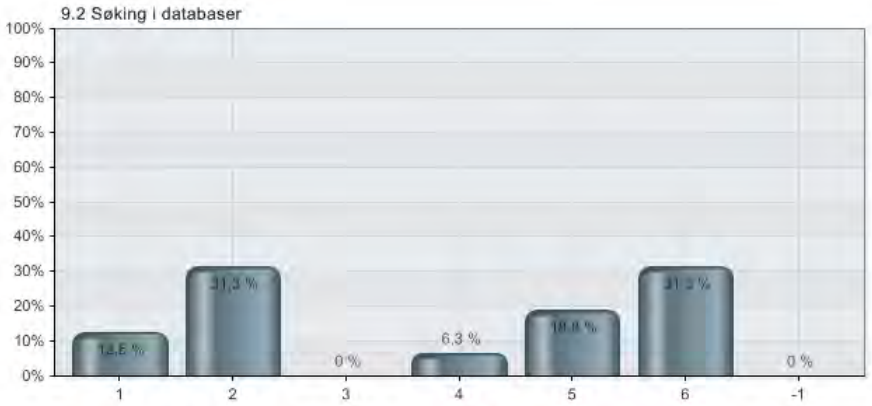

som hadde svart her.

Vi tolker besvarelsene til de misfornøyde som at de har noen områder hvor de så absolutt ønsker forbedring, men at Digitalarkivet fungerer godt nok til at de vil anbefale det videre. Vi vil se nærmere på kommentarene deres og ta dette med oss i videreutviklingen av tjenestene.

	Alternativer	Prosent	Verdi
1	Svært dårlig 1	12,5 %	2
2	2	31,3 %	5
3	3	0,0 %	0
4	4	6,3 %	1
5	5	18,8 %	3
6	Svært god 6	31,3 %	5
-1	Vet ikke	0,0 %	0
Total			16

Vurdering av svarene fra de som benytter skannede kirkebøker mest

Vi silte ut svar fra de som hadde satt skannede kirkebøker på topp av de tjenestene de brukte mest. Det var 1113 svar av 1841.

I denne gruppen fant vi en større andel av brukere fra de nordligste fylkene og også en litt større andel fra de yngste aldersgruppene (4,5 % 0-30 år), selv om 60

Alternativer		Prosent	Verdi
1	1-5 minutter	4,2 %	43
2	6-10 minutter	9,1 %	92
3	11-30 minutter	22,8 %	231
4	31-60 minutter	20,6 %	209
5	over en time	43,3 %	439
Total		1014	

% fremdeles holdt seg mellom 46 og 67 år. Over 90 % av gruppen var hyppige brukere som tilbrakte lang tid i hver økt.

Dette var også forventet ettersom det å studere kirkebøkene tar tid både med hensyn til framfinning og lesing av håndskriften.

Selv om alle i denne gruppen bruker mest tid på skannede kirkebøker, så var de heller ikke inaktive i databasesøkingen. 79,5 % har denne tjenesten som nummer to på listen.

Denne gruppen var også særdeles fornøyd med DA generelt, 1073 personer av 1112 (96 %) har sagt seg fornøyd eller svært fornøyd. Også i de særskilte vurderingene av tjenestene til DA ser vi at denne gruppen er overveldende positiv, ikke bare til skannede kirkebøker, men til databaser og debattfora og de andre tjenestene vi ønsket vurdert. Om ikke alle svarene lå på toppkarakterene (5 og 6), så fikk ingen karakterene under 4 mer enn 10 % oppslutning.

Det er svært gledelig at en så stor andel aktive brukere som både benytter seg av det skannede materialet og de tastede kildene er så fornøyd. Denne gruppen har også levert kommentarer som vi vil studere.

Vurdering av svarene fra gjester i Digitalpensjonatet

Vi fikk inn 292 svar fra personer som registrerer kilder for publisering og som samtidig registrerer som privatperson eller medlem i lag/forening. Til tross for at disse kan ha svart at de registrerer for Digitalarkivet, har vi valgt å tolke det dit hen at de hører til Digitalpensjonatet. Vi har ikke tatt med DIS-medlemmer i denne gruppen, ettersom det store flertall der registrerer som del av samarbeidsav-

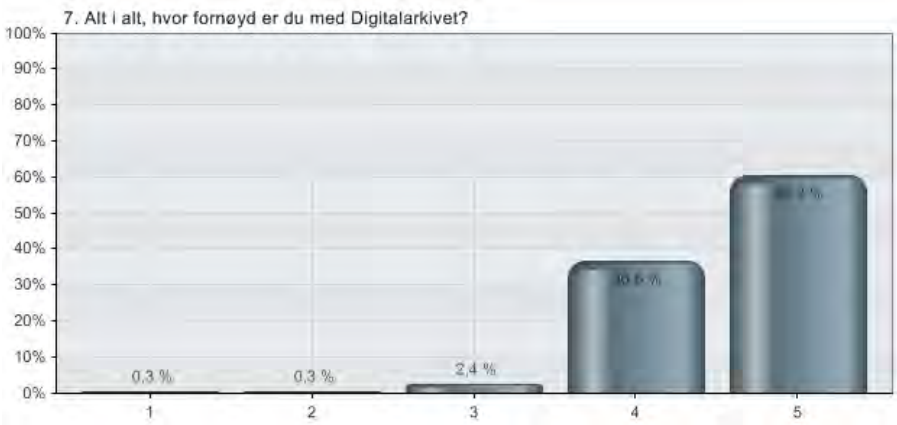

talen med Riksarkivaren.

I denne gruppen finner vi noen av de mest fornøyde brukerne:

260 av disse personene registrerte som privatperson og ikke som foreningsmedlem el.

For denne gruppen var det viktigst for oss å få deres tilbakemelding på Digitalpensjonatet, mottak, håndtering og oppfølging. Her fikk vi inn kun 75 svar. Også her plasserer gruppen seg i fornøyd-området, men «bare» med 20-30 % i

	Alternativer	Prosent	Verdi
1	Svært misfornøyd	0,3 %	1
2	Misfornøyd	0,3 %	1
3	Hverken fornøyd eller misfornøyd	2,4 %	7
4	Fornøyd	36,6 %	107
5	Svært fornøyd	60,3 %	176
Total		292	

toppvurderingene (5 og 6), resten fordeler seg jevnt over 3-4-karakterene. Ut fra kommentarene til disse brukerne forstår vi at det kan ta for lang tid fra en database er sendt inn til den er lagt ut, og at Kyrre-standarden er tung å følge og at vi oppfattes som for streng i forhold til oppsett av dataene.

Vi håper at med stadig flere databaseleveringer i xml-format fra Augustus2 så vil det gå raskere å få ut databaser og køene blir mindre. Databaser i dette formatet trenger ingen bearbeiding hos oss og kan gå rett til publisering. Publisering av databaser eller skannede kilder er vårt viktigste arbeid og har stort sett all vår oppmerksomhet. I fjor klarte vi å doble kildepubliseringene fra året før til over 700 databaser/digitale bøker/avskrifter (3 i snitt hver arbeidsdag), så vi har ikke stoppet opp arbeidet, det har i stedet vært en imponerende vekst av bidrag til Digitalpensjonatet og fra DIS-Norge. Vi håper veksten fortsetter og vi skal gjøre vårt for at Digitalarkivet har jevnlige publiseringer av nytt kildemateriale.

Vi har satt stor pris på alle tilbakemeldinger og vi håper brukerne fortsetter å melde til oss om smått og stort og konkrete forslag til forbedringer. Arkivverkets nettsted skal bli nytt og dette vil også påvirke Digitalarkivet. Vi håper å kunne bruke svarene fra denne undersøkelsen i fornyingsprosessen til å gjøre nettsidene bedre og skape enda bedre tjenester.

Jan Bødtker:
Da Bergen hadde egne frimerker

FORORD

I desember 2011 runder Bergens Filatelist-Klub 100 år, og er dermed landets nest eldste frimerkeklubb. Frimerkehobbyen har hatt gode og rike tradisjoner i vår by. Tidlig på 1900-tallet var det stort sett den privilegerte del av byens befolkning, eller akademikere om man vil, som syslet med frimerker som hobby, og som gjennom den tok del i det sosiale liv som gjerne fulgte med.

Skipsreder Abraham Odfjell og ingeniør Johs. Jellestad var eminente samlere og forskere som gjorde seg bemerket langt utover de bergenske grenser.

Men det frimerkesamlerne i byen på denne tiden ikke klarte å «knekke", var historien bak de tre private bypostene i Bergen i årene fra 1866 til 1872. Riktignok klarte den belgiske frimerkehandler, J.–B. Moens, allerede i slutten av 1860-årene å fremskaffe noen opplysninger om den første bypost med hjelp fra sin «korrespondent", Bergens daværende postmester, Jacob de Rytter Kielland.

Men vi måtte faktisk vente helt til cand. oecon. Kjell Fiskvik ved Universitetet i Bergen i 1980-årene fikk anledning til en systematisk gjennomgang av Bergensavisene fra 1860-70-årene før det meste av historien kom for en dag.

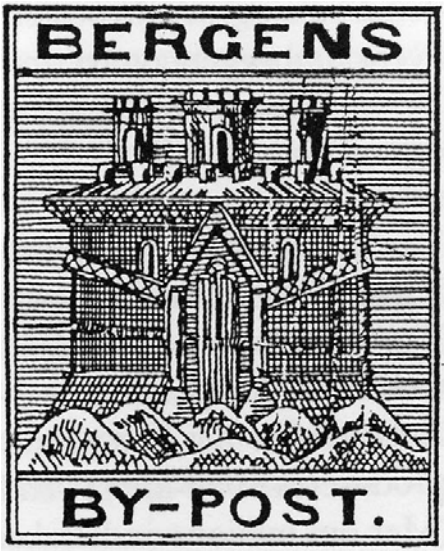

Boken er derfor på mange måter en takk for det pionerarbeidet Fiskvik gjorde gjennom mange år. Dessverre døde han for nøyaktig 10 år siden, bare 64 år gammel.

Og med nye opplysninger og dertil skriverier i faglitteraturen, dukket det opp både ekte og falske bypostbrev fra Bergen. I dag kjenner vi til 8 ekte bypostbrev fra Bergen, og mer enn det dobbelte falske, alle produsert av en grafiker fra Drammen!

Det var derfor hyggelig at årets bokkomité tente på ideen om å samle bypostens historie mellom to permer. Dermed har vi dokumentert for de kommende generasjoner hva som skjedde i vår by i 1860-70-årene ved-

rørende den private postombæringen.

Litt spesielt er det også at de bergenske bypostmerker er trykket her i byen. Det var litograf Henrich Bucher i Bankgaten 2, som ble «frimerketrykkeren» i Bergen.

Den statlige posten vurderte det nok kanskje slik at det var et for spinkelt grunnlag til å etablere en lokal postombæring i byen? Departementet ga derfor sin godkjennelse til at private foretak kunne prøve seg. Ingen av de tre bypostene fikk særlig lang levetid.

Men 1. oktober 1878 ble det opprettet en offentlig bypost i Bergen, og dermed fikk bergenserne brev og småpakker levert direkte på døren, og slapp å ta turen til postkontoret i sentrum for å høre om det var ankommet post til dem.

Vi kjenner alle til hvordan det har gått med den lokale postombæringen de senere år – den er blitt langsommere og mer styrt av markedskreftene enn godt er – ikke alltid til det beste for verken avsender eller mottaker.

Når Posten Norges monopol på distribusjon av den vanlige brevposten opphører om kort tid, er det kanskje igjen duket for privat bypost både i Bergen andre norske byer? Ringen kan med andre ord bli sluttet – etter mer enn 140 år.

Det er undertegnedes håp at «Da Bergen hadde egne frimerker» vil falle i smak, og at den samtidig vil gi leserne ny informasjon om byens «glemte» historie.

Bergen, i april 2008.

Jan Bødtker

140 år gammel «glemt» historie:

Bergen og bergenserne har gjennom årtier, for ikke å si århundreder, blitt betegnet som nokke for seg sjøl, patriotiske og kanskje vel mye selvopptatte. Slik er det i alle fall den øvrige befolkning i Kongeriket liker å omtale Bergen og byens befolkning. Og mange bergensere vedkjenner seg gjerne denne karakteristikken, og synes den er mer en hedersbevisning enn en negativ karakteristikk, og som de fleste av oss faktisk er stolte av! Skulle det være noen som føler seg støtt av karakteristikken, må disse ha for mye strileblod, eller kanskje sunnfjordblod i årene?

Ektefødte bergensere elsker nær sagt alt som rører seg i landets vakreste by!

Og når du er en del av denne egenartede byen, blir du nesten sykelig opptatt av å ta vare på alt som har med byens unike historie å gjøre. «Sykdommen» blir bare mer og mer frem-

tredende etter hvert som man blir eldre og nærmer seg den tid hvor vi skal sende stafettpinnen videre til neste generasjon. Før det skjer er det viktig å få skrevet ned mellom to permer byens «glemte» historie ved hjelp av nåtidens elektroniske hjerne (les; datamaskinen).

Det er bare de færreste bergensere som kjenner til at Bergen hadde privat postombæring med egne frimerker, stempler og postkasser allerede for 140 år siden, i årene fra 1866 til ut i 1872. Når vi skriver ut i 1872, er det fordi vi ikke helt kjenner tidspunktet når den tredje og siste byposten måtte innstille på grunn av for dårlig oppslutning blant byens innbyggere og næringsliv.

De tre bypostene rakk å utgi sine egne bypostmerker, dog i forskjellige fargenyanser og trykninger. Disse har vi fremdeles en del eksemplarer igjen av – både stemplet og ustemplet.

Derimot kjenner vi bare til åtte ekte brev, som alle befinner seg på samlerhender i Bergen. Det sier seg selv at disse brevene er meget sjeldne.

Bypostmerkene ble trykket i Bergen, nærmere bestemt hos Henrich Buchers Steentrykkeri i Bankgaten 2.

Dessverre er det blitt produsert mellom 15 og 20 falske bypostbrev fra Bergen, alle produsert i 1980-årene ved hjelp av grafisk utstyr fra landets nest største avis! (Mer om millionsvindelsaken annet steds i boken).

Den tredje og siste byposten forsvant stille og rolig i løpet av 1872, og først 1. oktober 1878 ble det opprettet en offentlig bypost i Bergen. Dermed kunne den lokale postombæring fortsette der den private byposten måtte melde pass noen år tidligere.

Bakgrunnen for at det i 1850-60-årene ble opprettet lokal postombæring i en rekke norske byer, var at det offentlige postvesen bare tok seg av postbefordringen mellom byene og tettstedene. Den lokale postombæringen var kanskje for liten til at det offentlige ville engasjere seg, bortsett fra i hovedstaden hvor det ble opprettet offentlig bypost fra 1. februar 1857.

Allerede i 1850 ble det opprettet en privat bypost uten frimerker og stempel i Christiania. Oppslutningen om «Østgaards Commisions-Contoirs Fodpost» var liten, og bare to år senere ble den lagt ned. I 1853 forsøkte vogmand Olsen seg, nå med hest og vogn under det klingende navnet «Sylfiden». Denne byposten vet vi svært lite om, bortsett fra noen avisannonser og at den også forsvant etter relativt kort tid.

Etter hvert som byene vokste og næringslivet fikk større behov for lokal postombæring, så fremsynte forretningsfolk et potensial til å tjene penger på denne virksomheten. Frem mot århundreskiftet dukket det opp private byposter i 20 norske byer. Ikke alle hadde livets rett, men de private bypostene spesielt i Drammen og Trondheim drev godt og holdt på i mange år – Trondheim i hele 48 år, inntil typografen som var den siste igjen i foretaket døde i 1913.

Bergens første bypost

Selv om Bergens første bypost ble opprettet 1. mars 1866, og som nevnt holdt det gående med forskjellige eiere til omkring 1872, er det først i de senere år at vi har klart å finne opplysninger som gjør at vi dag har relativt gode kunnskaper om bypostens historie i Bergen.

Bergensavisene omtalte byposten i sine spalter allerede i 1866. I «Bergens Adressecontoirs Efterretninger", nr. 47 fra 22. februar 1866 har byposten sin første annonse, og den lyder:

"Jeg tillater mig herved at bekjentgjøre, at jeg den første Marts agter at oprette en Bypost i Bergen efter nedenstaaende Reglement:

Bergen Bypost-Kontor er fra 1ste Marts aabent i Skomager Bergs Gaard, Smaastrandgaten No 5, 1ste etage, og hver Søgnedag aabent fra kl. 9-12 Formiddag og fra kl. 2-6 Eftermiddag.

Breve mottages til Ombringelse i Byen, saavel som Pakker af indtil 20 Punds Vægt.

Ombringelsen betales med:
Et almindeligt Brev 2 skilling
En Pakke af indtil 1 Punds Vægt: 4 skilling
En Pakke af indtil 5 Punds Vægt: 6 skilling
En Pakke af indtil 10 Punds Vætg: 8 skilling
En Pakke af indtil 15 Punds Vægt: 10 skilling
En Pakke af indtil 20 Punds Vægt: 12 skilling
Breve kan efter Behag betales enten af Afsenderen eller Modtageren.

Frimerker á 2 Skill. erholdes på Kontoret og gives Udsælgere, naar 100 tages 10 pCt. Rabatt. Kasser vil blive udhængt rundt i Byen samt i Sandvigen, Nordnæs, Nygaardsgaden og Karfarveien, disse blive tømte hver Søgnedag kl. 10 Formmidag, kl. 2 og kl. 6 Eftermiddag."

Bergen den 22de Febr. 1866

Lauritz G. Baarsen

Den samme annonsen var også innrykket l. mars 1866, som altså var åpningsdagen for byposten. Samme dag finner vi også en annen annonse: «Bypost-Frimærker sælges hos T. Tønnessen."

Annonsene stemmer godt overens med den filatelistiske «empiri", ettersom 7. mars 1866 er den første avstempling vi kjenner av Baarsens bypost. Det er et brev sendt til Frøken Vibecke Nicolaysen på Sydneshaugen. Det er bare kjent tre ekte brev fra den første byposten. De to andre brevene er henholdsvis stemplet 16. juni 1866 og 14. juli 1866.

I tillegg finnes det en del stemplete enkeltmerker og noen ganske få helark på 81 merker (9x9).

Den siste kjente avstempling av Baarsen bypost er 31. juli 1866 på et enkelt merke, nøyaktig en måned før byposten stengte.

Til å annullere frimerkene hadde byposten fått laget sitt eget enringstempel. Det hadde en diameter på 22 mm og bar teksten «BERGENS BYPOST", samt dato og årstall.

Den neste kunngjøring fra Laurtitz G. Baarsen finner vi 27. mars:

Bergens Bypost-Kontor

"Efter et almindeligt udtalt Ønske, modages fra 1ste April til ombringelse ufrankerede Breve kun naar disse ere forsynede med Firmastempel eller ogsaa Afstenderens Navn, Skrevet i kanten af Brevet. «

Kanskje er dette den første indikasjonen på at byposten ikke går så bra?

Ytterligere to ganger (30. mai og 2. juni) går Baarsen ut i avisene med sitt budskap. Han setter ned pakkeportoen til 4 skilling for pakker inntil 10 pund, og han utvider distriktet til også å omfatte Laxevaag, Damsgaard og Solheimsvigen.

Den siste annonse vi kjenner sto på trykk 28. juni 1866:

"Et Breve til Kone Martha G. Bleikli, Adresse til Mons Bergessøn som tjener hos Kjøbm. Nielsen, Smørsalmindingen, hvori indlangt 2 Spd., kan afhentes på Bypostkontoret mod dette Avertissements Kostende, da Adressaten ikke findes.»

Tre byposter – med hver sine bypostmerker

Som nevnt innledningsvis ga hver av de tre bypostene ut sine egne frimerker. Baarsens bypost kom allerede i 1865 ut med et frimerke. Det ble trykket i ark av 20 (to vannrette rader á 10 merker), og er aldri funnet brukt. Det er ganske så sikkert et prøvetrykk for det frimerket som senere ble utgitt ved

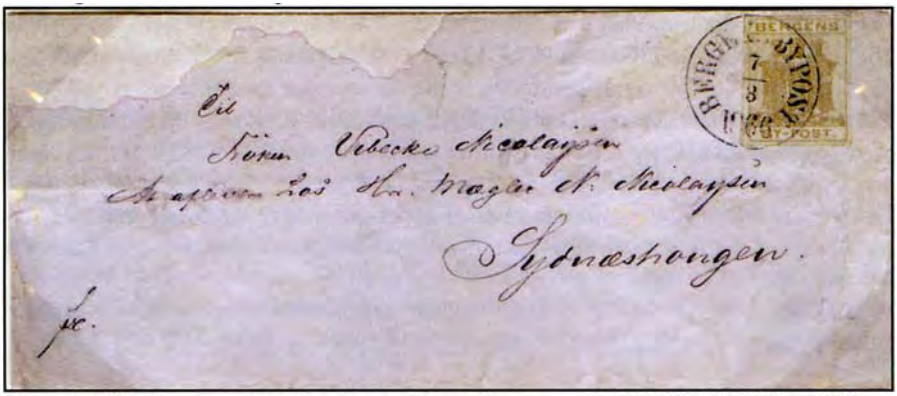

Dette er det tidligst kjente brevet fra den første byposten i Bergen. Brevet er stemplet BERGENS BYPOST 7.3.1866 og levert av bypostens bud til Frøken Vibecke Nicolaysen på Sydneshaugen.

åpningen av byposten 1. mars 1866. «Bypostens far", Carl. A. Pihl, klarte i 1950-årene å rekonstruere arket ved hjelp av større blokker og striper. Dette er det eneste arket som er kjent.

Motivet for prøvetrykket og det originale, er det samme – bilde av Bergens byvåpen med teksten BERGENS BY-POST. (med punktum etter BY-POST)! Det er ingen verdi-angivelse.

Grunnen til at vi poengterer punk-tumet, er at det i ettertid er produsert en rekke «nytrykk» og forfalskninger hvor man har glemt å ta med punktumet. Dermed kan man lett skille ekte fra uekte merker.

Begge frimerkene var brune av farge og uten tagger, men med skillelinjer mellom (klipplinjer).

I boken «Bogtryckerier i Bergen 1721-1893", utgitt av A.S. Papir i 1982, står det om Henrich Buchers Steentrykkeri:

"Henrich Peter Bucher arbeidet hos Prahl i 11 år, fra 1833 til 1844. I 1844 reiste Bucher til Dresden for å sette seg inn i litografi, og allerede året etter averterte han sin litografiske anstalt. Et par måneder senere averterte imidlertid H. Bucher med et stentrykkeri på Torget. Bankgaten nr. 2 (17 rode – Hus Nr. 2) ble kjøpt i 1853.

I 1860 og 1870 årene trykte Bucher frimerker til Bergens byposter. Han

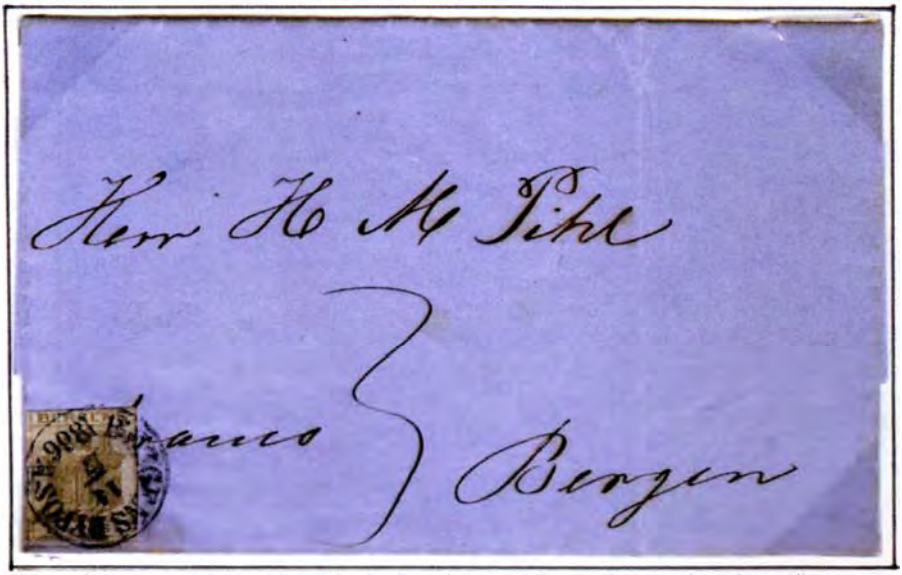

Dette er det tredje og siste bypostbrevet fra den første byposten i Bergen. Brevet er datert innvendig, Christiansund, og har ganske sikkert vært tatt med til Bergen som "kapteinpost".
Ved ankomst Bergen er det blitt tatt med til bypostkontoret, hvor det er påsatt frimerke og stemplet BERGENS BYPOST 14.7.1866. Deretter er det brakt ut til adressaten med bud.

døde i 1895, 73 år gammel. Trykkeriet ble overtatt av steintrykker Hans Felde, som hadde arbeidet hos Bucher i nesten 40 år."

Dermed skulle spørsmålet om hvem som trykte bypostmerkene være løst. Det er all grunn til å tro at Buchers kunnskaper innen litografi gjorde ham i stand til å bli den faste «frimerketrykker» i Bergen. Når han først var blitt antatt som «frimerketrykker", har han også hatt hånd om frimerkene til de to øvrige bypostene i Bergen.

Hvorfor ble prøvetrykket fra 1865 trykket i ark á 20 merker når originalmerket året etter kom ut i ark á 81 merker (9x9)?

Teorien om at arket på 20 merker må være et prøvetrykk for originalmerket, er følgende:

For dem som kjenner til oppbyggingen av en litografisk trykkstein på den tiden, er det rimelig å tro at det er gravert en original som via overføringspapir er blitt brukt til å lage en trykkstein på 20 merker. Denne er igjen blitt brukt til å lage den endelige trykksteinen på 81 merker.

Ved hver overføring blir kvaliteten noe redusert i forhold til tidligere trinn i prosessen. Dette stemmer godt overens med de merker vi har tatt vare på. Merker fra 20-arket er skarpere i trykkbildet enn de som kommer fra 81-arket.

Hvorfor denne uvanlige arkstørrelsen – det ville vært mer naturlig å benytte 100 merker i arket? Kanskje er det bare en tilfeldighet, eller kanskje skyldes det papirformatet?

Da den første byposten lukket sine dører 31. august 1866 var det et lite restopplag igjen av bypostmerkene. Dette havnet hos frimerkehandler J.-B. Moens i Brussel. Da Moens solgte forretningen i 1900, ble det som var igjen av de bergenske bypostmerker (ca. 1.900), solgt til frimerkehandler Edward Rubens i København. Av disse var det svært få av prøvetrykket.

"Nytrykk» og forfalskninger

Som nevnt er det kommet på markedet (i 1870-80-årene) både såkalte «nytrykk» og forfalskninger av merket fra 1866. Ettersom «nytrykkene» er produsert fra nye trykksteiner, kan man ikke per definisjon kalle disse merkene for «nytrykk». Både tegningen av de syv fjell i byvåpenet, andre arkstørrelser og mangel av punktum etter BY-POST, gjør det lett å skille «klinten fra hveten».

I alt er det funnet syv forskjellige imitasjoner og forfalskninger av det første bypostmerket.

Det er naturlig å stille spørsmålet om hvorfor det finnes så mange «nytrykk» og forfalskninger? Grunnen er nok at man allerede i 1860-årene kunne finne opplysninger om norsk bypost i utenlandske frimerketidsskrifter, og at datidens frimerkealbum også hadde avsatt plass til disse bypostmerkene.

Det var først da Stian Sannes og vår utflyttede bysbarn, Carl A. Pihl, utgav

12-blokk av ettertrykk fra den første byposten. Det er benyttet symaskin til å lage tagger. Se ned til høyre.

sine bypostkataloger i henholdsvis 1944 og 1963 at byposten virkelig ble satt på frimerkekartet her i landet, og ble en del av landets posthistorie.

Etter hvert som årene gikk etter Pihls katalogutgivelse, ble det mer og mer tydelig at opplysningene i katalogen var nokså mangelfulle når det gjaldt selve historien bak bypostene i Bergen og for andre byers vedkommende.

Den som i første rekke har kastet et nytt, historisk lys over byposten ikke bare i Bergen, men også ellers i landet, er nå avdøde universitetslektor, Kjell Fiskvik fra Nesttun. Hans forskertrang førte ham i 1980-årene til Universitetsbiblioteket på Sydneshaugen, der de gamle Bergensavisene fra 1860-70 årene fremdeles ligger arkivert. Fiskviks gjennomgang av avisene førte til at vi fikk svar på de fleste spørsmålene vi hadde stilt rundt bypostens eksistens. Når disse opplysningene ble koplet opp mot det vi kunne lese av de få bypostbrevene som dukket opp på auksjoner og hos frimerkehandlere, gjorde sitt til at vi i dag som nevnt har god oversikt over byposthistorien.

Som den pertentlige og akademiske mann Kjell Fiskvik var, skrev han ned det han fant av opplysninger. Sammen med undertegnede markedsførte vi Bergens bypost ved å skrive mange artikler om emnet i forskjellige frimerketidsskrifter, blant annet i Bergens Filatelist-Klubs medlemsblad, «Den blaa Løve».

At bypostens historien har vært en «glemt» historie, viser den kjensgjerning at den ikke er nevnt med ett eneste ord i de fire praktbindene om «BERGEN BYS HISTORIE", som ble utgitt i 1982.

Belgier løste floken

Bergens tre byposter hadde alle relativt kort varighet. Lauritz G. Baarsen sto allerede tidlig oppført som eier av den første byposten. Mer enn det visste man ikke.

Frimerkehandler Jean-Baptiste Moens.

De første livstegn utenom eierens navn, fant man i det belgiske frimerketidsskriftet «Le Timbre-Poste» for årene 1867-74, tilhørende den kjente frimerkehandler J.-B. Moens i Brussel.

Tidlig i 1867 leste Moens i et engelsk frimerketidskrift at det skulle være opprettet en bypost i Bergen. Han skrev til sin kontakt i Bergen for å høre om dette var tilfelle. Kontaktpersonen i Bergen svarte benektende – fordi det ikke fantes noen bypost her i byen.

Det negative svaret nevnte han i sitt tidsskrift i mars 1867. Denne opplysningen viste seg fort ikke å være riktig.

I novemberutgaven av overnevnte tidsskrift, kunne Moens presentere et bilde av et mørkebrunt bypostmerke, som viste Bergens byvåpen og hadde inskripsjon «BERGENS BY-POST». Det var imidlertid ikke ledsaget av ytterligere opplysninger.

Moens sendte bypostmerket til sin kontaktmann i Bergen. Svaret fra Bergen ble offentliggjort i tidsskiftet i januar 1868.

Oversatt fra fransk til norsk lyder svaret slik:

Bergen, 25. desember 1867.

Herr J.-B. Moens,

Bruxelles.

”Jeg har den ære å meddele Dem at den institusjon som gjorde bruk av det frimerket De har sendt meg en prøve av, opphørte å eksistere for om lag to år siden. Den nedla driften etter en periode på seks eller åtte måneder, da publikums reaksjon ikke oppmuntret til videre drift.

Jeg beklager meget at jeg for en tid siden forledet Dem ved å benekte eksistensen av et eget frimerke for vår by. Det trengtes intet mindre enn synet av merket for at jeg skulle huske utgivelsen, som allerede hører historien til.

Jeg er glad for at det har lykkes meg å skaffe Dem noen eksemplarer av disse lite brukte frimerker. Det var nødvendig for meg å henvende meg til bypostens eier, som nå har forlatt landet, og som bare kunne gjenfinne de eksemplarer som er vedlagt her. Den pålydende verdi var 2 norske skilling eller ca. 10 centimer.

Bruken var begrenset til Bergen med forsteder.”Ærbødigst J.K.

Hvem var denne kontaktmannen som brukte initialene J.K.? Uten at vi har 100 % sikkerhet for det, er det overveiende sannsynlig at J.K. er identisk med postmesteren i Bergen på den tiden, Jacob de Rytter Kielland. Kielland var født i Stavanger i 1802 og ble utnevnt til postmester 5. mai 1847. Han var i embetet frem til sin død 5. mai 1870. Kielland ligger fortsatt gravlagt på Assistentkirkegården ved Statsporten.

Når Moens hadde behov for opplysninger om andre byposter, tok han som regel kontakt med postmestrene i de aktuelle byene. Vi vet at Moens skrev til blant annet postmester Claus Heiberg i Drammen og til postmester Nisse i Trondheim.

Jacob de Rytter Kielland

Fra andre kilder er det kommet opplysninger om at postmester Kielland var en av de «interessenter» som sto bak Lauritz G. Baarsens bypost.

Postmester Kiellands dårlige hukommelse har filatelister og posthistorikere slitt med i nesten 120 år (1865-1983).

Brevet fra J.K. i Bergen ble i engelsk oversettelse omtalt i en artikkel Sir John Wilson skrev om Bergens første bypost i 1930.

”Dampbaadelaget» i Bergen

Under leting etter dokumentasjon om Christiania Bypost i Riksarkivet i 1995, kom bypostsamler, Bjørn Schøyen i Oslo, ved en tilfeldighet over et utkast til brev til «Dampbaadelaget» i Bergen. Det var et svarbrev om hvordan bypostvirksomheten i Christiania var organisert. I denne forbindelse ble mappene for Folketellingene for 1865 gjennomgått, og her ble det funnet nye opplysninger om den første bypostens eier, Lauritz G. Baarsen.

«Dampbaadelaget» var et skipsaksjeselskap, stiftet i 1865 med det formål å drive lokaltrafikk mellom byen (sentrum) og Laksevåg, Sandviken og Lungegårdsvannene. De satset stort og hadde på det meste 8 båter i trafikk, blant annet dampskipene «Fridtjof» og «Erdal». Men satsingen ble vel stor for i 1872 var det slutt. Trafikken ble overtatt av andre selskaper som Laxevaag Dampfærgeselskab.

I «Bergensposten»’s referat fra generalforsamlingen 22. februar 1866 står det blant annet å lese:

> *«Selskabeds Opmærksomhed er henvendt på, at der med Dampbaadene kan blive sendt Breve og Smaapakker, hvilket atter i sin tid muligens vil fremkalde Oprettelsen af et Bypostkontor … ».*

Det viste seg at selskapets forretningsfører, Jacob Blaauw Kooter, allerede før generalforsamlingen hadde begynt forberedelsene til å starte en bypost i Bergen. 12. februar 1866 skrev han til Christiania postkontor og ba om informasjon om hvordan den offentlige bypost var organisert. Kooters brev kjenner vi ikke innholdet av, men utkastet til svar er tilgjengelig i Riksarkivet. Brevet gjengir vi her:

Til Directionen for
Dampbaadelaget,
Adr. Hr. Jacob B. Kooter,
Bergen.
Christiania den 8. marts 1866.

I Anl. af den ærede Directions Skr. af den 12. f.m. meddeles tjenestligt følgende:

1. Ved Distriktsposten for Christiania befordres kun urekommanderede Breve, eller Pakker af Vægt indtil 32 Lod (ca. 480 gram, reds. anm.).
2. Portoen udgjør: 2 Skilling for Vægt indtil 4 Lod (ca. 62 gram, reds. anm.),

Det har gjennom alle tider vært et yrende liv på Vågen i Bergen, hvor større dampskip og mindre fraktebåter har lagt side-om-side. I bakgrunnen til høyre administrasjonsbygget til Det Bergenske Dampskibsselskap, som sto ferdig i 1913.

for Vægt derover 4 Skilling. Portoen kan forudbetales, eller ikke etter Avsenders Valg.

3. Postens Distrikt indbefatter Christiania Byterritorium og derhos de bymæssigt bebyggede Strøg udenfor bemældte Territorium.

4. Det under pkt. 3 nævnte Distrikt deles igjen i tvende, det indre og det ydre.

5. I det indre Distrikt tømmes de omkring i Distriktet udhængte Brevkasser 4 Gange daglig, kl. 8, 11, 4 og 7, og Brevene bringes omkring 3 Gange daglig omtr. kl. 8 ½, 11 ½ og 4 ½, i det ydre Distrikt tømmes Kasserne og bringes Brevene omkring to Gange daglig (resp. kl. 8 og 4, samt 8 ½ og 4 ½).

6. Kassetømming og Brevombæringer skeer ved 8 Bud der have hvert sitt Distrikt. De er aflønned med 12 Spd. Maanedlig og en Uniformsfrakke.

7. Saasnart Budene have tømt Kasserne, begive de sig med de forefundne Breve til Postkontoret, hvor saavel de i Kasserne forefundne som de paa Kontoret indleverte Breve strax ekspederes og fordeles mellom Budene og af disse bringes omkring.

8. Ethvert gjennem Byposten befordret Brev forsynes af Postkontoret med Stempel, der viser Dato og Klokkeslet, naar det er expederet fra Kontoret.

9. Om Breve, som ikke blive indløst eller hvis Adressaten ikke findes, udfærdiges Bekjentgjørelse ved Udgangen af hver uge.

10. Hvert Bud har en bog, i hvilken for hver Tour indføres, hvor stor Porto der hviler paa de ham afgivne Breve.

Opgjør med Budene foretages een Gang ugentlig.

«I Forbindelse med foranstaaende, skal jeg gjøre opmærksom paa at Christiania Distriktsposts Bud ikke alene tjener den egentlige indenbys Brev- og Pakkebefordring, men derhos
1, befordrer de ogsaa fra udenbys Steder med Posterne ankomne Breve til Adressaten, forsaavidt disse er i Byens Yderkanter.
2, udføres al tømming av Brevkasserne i hvilken selvfølgelig nedlægges Breve foruden til Bydistriktet ogsaa til andre Steder.
Forsaavidt en Bypost skulle oprettes for privat Regning vilde det formodentlig ikke være hensigtsmessigt at ophænge Brevkasse til indsamling av Bybreve, da saadanne Kasser rimeligvis trolig vilde forvexles med Postvæsenets Kasser og dermed fremtvinge forvirring. Derimod antager jeg ikke at loven af 19.mai 1857, paragraf 1 frembyder nogen hindring mod at oprette en Distriktspost inden Bergen Byes Grændser, medens bemeldte Lovparagraf formodentlig maa blive at lægge Mærke til, forsaavidt det maatte påtænkes at sende Breve uden Postvæsenets Mellemkomst med Dampskibe der skulle fare i Bergens omegn.»
Innen svarbrevet var behandlet var byposten allerede etablert med Lauritz G. Baarsen som eier.

I folketellingen i desember 1865 finnes for Bergen en Lauritz Georg Baarsen, 26 år gammel, bosatt i Rode No.16 - Hus 1-6, sammen med sin kone Anna Elisabeth, født Iversen, 25 år gammel. Som fødested for Baarsen står oppført Drammen, mens konen er født i Christiania. Baarsen er oppført som handelsreisende.

I «Adressekalender for Norges Handel og Industri» for 1865 står det oppført en agent Lauritz G. Baarsen, Store Strandgade 4, Christiania. Vi skal ta mye feil om dette ikke er den samme Baarsen som var eier av byposten i Bergen?

Så dukker det opp to spørsmål som vi hittil ikke har noe svar på, det er:

Var det Jacob B. Kooter og «Dampbaadelaget» som hentet Baarsen fra Christiania til Bergen for å etablere byposten? Eller var det Baarsen som kom «Dampbaadelaget» i forkjøpet og startet sin egen bypost?

Endelig en kommentar …

I løpet av de fem månedene Baarsens bypost eksisterte, var det forbausende lite skriverier om byposten i Bergensavisene. Først tre uker før den annen bypost åpner sine dører 1. juli 1868, slår «Bergensposten» til med en redaksjonell kommentar i forbindelse med planene om en ny bypost i Bergen. I kommentaren blir også skjebnen til Baarsens bypost tatt opp.

Her er hele kommentaren:

> *«Efter hva der er bleven os fortalt, agtes her i Byen igjen oprettet et Bypostkontor. Saafremt man tør gaa ud fra den Forudsætning , at*

Bergen er som andre Byer, med samme Krav og Trang til Bekvemhed og Lettelse i Kommunikationslivet, som nu er et Særkjende for vor tid, maa vel dette sees som et tidsmæssigt Foretagende, der fortjener al mulig Anbefaling. Det tidligere Bypostkontors skjæbne skulde just ikke opmuntre til et lignende Foretagende, men vi haabe dog, at Publikum derved fik Smag paa den store Nytte og Tidsbesparelse, som Indretningen fører med sig, ligesom vi ogsaa tør haabe, at den Raahed og Misbrug, som den gang ikke sjelden fandt Sted, nu vil bortfalde, eftersom Tingen ikke længer er ganske ny og det viser sig, at respektable Mænd have sat sig i Spidsen for samme.

Fornemmelig maa Byposten blive til stor Lettelse for de tæt befolkede Forstæder, der nu ideligen klage over deres stedmoderlige Behandling fra Postermesterens Side.

Det Bedste vilde vel være om Byposten sættes i Forbindelse med den øvrige Post og indordnedes som en Afdeling under samme, som Tilfældet er paa andre Steder, men lader os ikke vente nogen Imødekommenhed fra vor Postermester, der heller vil stampe bagud, naar Andre gaa fremad!»

Den «Raahed» som Baarsens bypost ble til del i kommentaren, vet vi ikke helt hva skulle være, men en annonse i «Bergens Adressecontoirs Efterretninger» fra mai 1866, forteller om nedrevne postkasser flere steder byen.

Postmester Kielland får også sitt pass påskrevet.

Selv om «Bergens Tidende» sin kommentar tok til ordet for et nærmere samarbeid mellom byposten og Postverket, tok det enda ti år til før Bergen fikk bypost i regi av Postverket.

***

Denne artikkelen er første del av Jan Bødtker's bok «Da Bergen hadde egne frimerker» ISBN 978-82-91372-14-3, utgitt til jul 2008 av Bergen Faktorforening. Andre del av boken følger i neste nummer av Bergensposten.

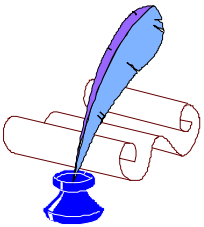

Prunus Serrulata

Vekst
Lauvtre med søyleform. Opprette hovedgreiner med korte sideskudd. Plantehøyde ca 6 - 8 m. Barken er rødbrun som flasser av og minner om bjørkenever. Bladene er grønne. God rødbrun høstfarge.

Blomst/Frukt
Rosa til rød blomster i mai. Halvfylte. Har røde frukter.

Bruk
Frittstående. Parktre. Kirkegårder og gravplasser. Små hager.

Bruksverdi
Blomster.Interessant utseende på vinteren.

Vokseplass
Saltømfintlig. For kalkjord. Vinterherdighet - 4. Byklima. Best i mye lys. Krever god drenering. Bør ha næringsrik jordVinterherdighet - 4

Formering
Poding

(Fra NRK's planteguide:
http://www.nrk.no/programmer/tv/gronn_glede/planteguiden/Plant.aspx?

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

Tidligere utgitt i denne serien:

1998

1999

2000

2001

2002

2003

2004

2/2004

1/2005

2/2005

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008